

*Opplevelse av sosial eksklusjon
blant rusavhengige
i Stavanger.*

Masteroppgave i sosialt arbeid
Ved Universitetet i Stavanger

Av

Paul Hjelmervik

Vår 2011

MASTERSTUDIUM I SOSIALT ARBEID

MASTEROPPGAVE

SEMESTER: Vår 2011

FORFATTER: Paul Hjelmervik

VEILEDER: Prof. Paul Stephens

TITTEL PÅ MASTEROPPGAVE:

Norsk tittel: Opplevelse av sosial eksklusjon blant rusavhengige i Stavanger

Engelsk tittel: Experiences of social exclusion among substance misusers in Stavanger

---

EMNEORD/STIKKORD: Sosial eksklusjon, normalitet, avvik, stigma, rusavhengighet

---

ANTALL SIDER: 91

ANTALL ORD: 31228

STAVANGER ...1.6.2011.....

Dato/år

Kandidatens underskrift

Sammendrag

I denne undersøkelsen har jeg ved hjelp av fokusgruppe som metode sett nærmere på et utvalg rusavhengige mennesker sin opplevelse av sosial eksklusjon i Stavanger.

Undersøkelsen har et avviksteoretisk perspektiv som ser på eksklusjonen med utgangspunkt i den rusavhengiges avvik fra samfunnets normer. Hovedavviket for den rusavhengige er rusavhengigheten, men det finnes en rekke andre avvik som også finner sitt festepunkt i rusavhengigheten: kriminalitet, vold, prostitusjon og så videre. Mange av disse andre avvikene fester seg til den rusavhengige som forutinntatte attributter som av flere i utvalget oppleves som feilaktige og urettferdige.

Sosial eksklusjon er samfunnets reaksjon på avvikeren som bryter viktige normer. Samtidig viser det seg at nettopp eksklusjon fra det ene, ofte fører til inklusjon i noe annet, i dette tilfellet rusmiljøet.

Funnene fra fokusgruppen forteller ulike historier om å oppleve eksklusjon, disse historiene forteller om ulike områder der eksklusjonen råder:

I møte med det offentlige i form av ikke å bli tatt på alvor, i form av tapt autonomi og stigma som holder mennesker fast i en vanskelig situasjon.

Funnene forteller også om utvalgets personlige opplevelse av å tilhøre en marginalisert gruppe som ikke finner tilhørighet i samfunnet og som opplever en stor håpløshet i forhold til å være fastlåste i sin vanskelige situasjon.

Denne undersøkelsen fokuserer også på utvalgets historier om tap av familie og nære relasjoner, en side av eksklusjonen som flere i utvalget kategoriserer som den vondeste.

Blant mange rusavhengige finner en også opplevelser av urettferdig behandling, og at omverdenen ved sine stigma nærmest avhumaniserer dem og ikke ser annet enn den rusavhengige.

Undersøkelsen ser til slutt på ulike implikasjoner for hvordan man på en bedre måte kan inkludere rusavhengige mennesker i samfunnet.

Innhold

Sammendrag	3
1: Introduksjon	5
1.1 Presentasjon	6
1.2: Fokus for undersøkelsen	7
1.3: Begrunnelse	8
2: Teori	10
2.1: Innledende avsnitt	10
2.2: Norm og normalitet	11
2.3: Avvik	12
2.4: Normalitet og avvik – friskt og sykt i samfunnet	13
2.5: Etikk og normalitet	14
2.6: Normene som sosiale konstruksjoner	17
2.7: Stigmatisering av avvikerer	22
2.8: Sosial eksklusjon	26
2.9: Sosial eksklusjon og rusavhengigheten	30
3: Metodologi	34
3.4: Ethiske refleksjoner i forhold til valg av metode	38
3.5: Intervjuanalysen	39
4: Funn	41
5: Diskusjon	50
5.1. Innledning til kapittelet	50
5.2 Om å være umyndiggjort og ikke bli tatt på alvor	53
5.3. Marginalisering og håpløshet	61
5.4: Forskjellsbehandling innad i- og utenfor miljøet	69
5.5: Eksklusjon fra de nære relasjoner	73
5.6: Stigmatisering	78
5.7: Om å være kvinne	82
5.8: Implikasjoner til inklusjon	85
Litteratur	90

1: Introduksjon

”Nå, Truls og Kristen kunne tillate seg det, de var med de største i havnen, de var med verdenshusholdningen og var svært viktige deler. Ja vel, men Markus var også en del. Han stod heller ikke utenfor. Når jorden gikk rundt fulgte Markus med, han ble på ingen måter tilbake, men reiste likeså langt som de andre. Han hadde kanskje en simplere plass. Han satt lengre bak enn Truls og Kristen, men han hadde akkurat samme fart og kom like godt fram som de. Styrelsen ringeaktet ham ikke, han ble på ingen måte satt til side, stjernene var også til for Markus, han eide likeså mange som Kristen og hadde samme rett over dem. Kristen eide kanskje litt mer her på jorden, litt mer liggendefe og slikt, men hva veide vel den slags mot stjerner”?

(Fra Kilden av Gabriel Scott).

En kan gjerne si at sitatet fra Gabriel Scott bærer et visst preg av å være en *fattigmanns trøst*. Like fullt sier det noe om at det finnes skiller mellom mennesker, preget av ulike posisjoner i samfunnet, der noen står lengre framme enn andre. Sitatet sier noe om at skjevheten mellom menneskene ikke har sin grunn i tilværelsens ontologi, for under stjernene er alle like. Ulikhetene som sitatet skildrer er satt i system av mennesker, og av deres definisjoner av hverandre. Mennesket måler hverandre opp mot normer for hva som er bra, og hva som ikke strekker til. Markus strekker ikke til i forhold til andre mer velbeslåtte menn i bygda, han er fattig og utenfor.

Likevel er han en del av helheten. Han følger jordens kretsløp og er en del av dens bevegelse liksom alle andre.

1.1 Presentasjon

I denne undersøkelsen ønsker jeg å se på rusavhengige mennesker i Stavanger sin opplevelse av å være sosialt ekskluderte. Sosial eksklusjon opptrer på ulike måter overfor ulike mennesker av ulike årsaker, men felles for alle som opplever eksklusjon, er at de fratras delaktighet i samfunnet (i større eller mindre grad) og blir stilt på utsiden. Grunnen til eksklusjonen ligger knyttet til menneskets normbrudd.

Normene er sosiale regler som ligger til grunn for sameksistensen i fellesskapet (Becker 1963). Disse reglene består av formelle og uformelle retningslinjer for hvordan man skal oppføre seg i samhandlingen med det øvrige fellesskap. Evnen eller viljen til å forholde seg til normene definerer ethvert individ sin plass i fellesskapet: *innenfor eller utenfor, inkludert eller ekskludert*.

Målgruppen for denne undersøkelsen, rusavhengige i Stavanger, lever under et stadig normbrudd, nemlig rusavhengigheten, og dette normbruddet er med på å plassere den rusavhengige utenfor fellesskapet.

I denne undersøkelsen ønsker jeg å dokumentere ulik informasjon knyttet til rusavhengiges opplevelse av sosial eksklusjon i Stavanger. Bakgrunnen for dette ligger i min interesse for disse menneskenes livssituasjon.

Jeg har i flere år arbeidet i rusomsorgen, både i behandlingskollektiv og i lavterskel rusarbeid, og ved utallige anledninger har jeg hørt om eller vært vitne til rusavhengiges vonde opplevelse av tapt autonomi og stigmatiseringer som ikke ser mennesket bak rusen. Mange har opplevd tap av familie og nære relasjoner, og daglig møter jeg mennesker som er blitt stilt på utsiden og er fratatt muligheten til deltagelse i fellesskapet.

Mitt inntrykk gjennom min yrkesbakgrunn og nåværende arbeidssituasjon er at det helt klart finnes en egen "ruskultur" og et eget "rusmiljø" i Stavanger.

Rusmiljøet finner mye sin årsak og eksistens nettopp i samfunnets eksklusjon av den rusavhengige, og medlemmene i det avvikende samfunnet finner samhørighet med avviket som samlende grunn. Avvikerne har nemlig en viktig ting til felles, nemlig deres avvik (Becker 1963).

I denne undersøkelsen vil jeg se nærmere på ulike mekanismer som ligger til grunn for samfunnets eksklusjon av mennesker med rusavhengighet, og spesielt å fokusere på utvalgets opplevelse av å være ekskluderte.

1.2: Fokus for undersøkelsen

Fokus for denne undersøkelsen er rusavhengiges opplevelse av sosial eksklusjon. Dataene som ligger til grunn for undersøkelsen er hentet fra et fokusgruppeintervju som ble avholdt gjennom arbeidsmarkedstiltaket Jobb1 som jeg er leder for.

Utvalget ble utfordret til å bidra med sin opplevelse av å være ekskludert, og min bearbeidelse av denne informasjonen er så godt som det har vært mulig for meg knyttet opp til utsagnene fra fokusgruppen.

Utvalgets fokus i gruppen dreide seg mye om individuelle opplevelser av å være ekskludert, samt opplevelser som mer bærer preg av å være knyttet til gruppen, eller kollektivet av rusavhengige.

Eksempelvis har de fleste i utvalget mange smertefulle individuelle opplevelser knyttet til samfunnets stigmatiseringer av rusavhengige som gruppe. Disse stigmene sier nødvendigvis ikke sannheten om individet, men i mange tilfeller kan de ha en viss sannhet i forhold til ulike erfaringer med rusavhengige som kollektiv størrrelse.

Eksklusjonen som utvalget lever i treffer livet deres på ulike måter; i forhold til de nære relasjoner der mange forteller om familier som har støttet dem ut av familiefellesskapet på grunn av deres misbruk.

Utvalget brukte også mye tid på å behandle opplevelsen av å bli møtt på en lite forståelsesfull måte av det offentlige. Flere fortalte om opplevelser knyttet til tap av

autonomi, og flere utsagn vitner om at det offentlige på samme måte som mennesker ellers i samfunnet knytter ulike stigmatiseringer til gruppen, som for den rusavhengige gjør livet enda vanskeligere å leve.

Mange utsagn viser til en maktesløshet i forhold til å gjøre større livsendringer, og flere opplever seg fanget i sin situasjon.

I litteratur knyttet til sosial eksklusjon finner man ofte fattigdomsproblematikk som en sentral del i behandlingen av temaet. I fokusgruppen som ligger til grunn for denne undersøkelsen var fattigdom ikke et tema. Jeg har derfor ikke valgt å trekke fattigdom inn som tema for denne undersøkelsen.

Ruspolitiske spørsmål som dreier seg om medikamentell behandling, eller lavterskelalternativ innenfor disse (eks gratis heroin) ble heller ikke tematisert i fokusgruppen, og finner heller ikke noen sentral plass her.

Som teoretisk tilnærming til undersøkelsen har jeg valgt å fokusere på normalitet og avvik som grunnleggende for forståelsen av eksklusjonen av rusavhengige mennesker. Grunnen til dette er at mange i utvalget kategoriserer sin livsstil som så annerledes og avvikende i forhold til det som er betegnet som normalt i samfunnet at de føler seg utestengt og ekskluderte fra dette.

1.3: Begrunnelse

Bakgrunnen for at jeg vil gjøre denne undersøkelsen er at jeg gjennom flere år som ansatt i ulike tiltak under rusomsorgen har møtt mennesker som opplever seg som utestengt fra samfunnet på ulike måter.

I flere år var jeg ansatt som medlever i en behandlingsavdeling under Tyrilistiftelsen, og så at elevene som var til behandling der opplevde utestengelsen fra samfunnet som en stor del av tilleggsproblematikken knyttet til sin rusavhengighet. Mange rusavhengige opplever nok eksklusjonen som et problem man må leve med gjennom hele livet, også etter at en er behandlet for rusproblemet og har blitt rusfri. I den sammenhengen blir veien tilbake til samfunnet av mange

opplevd som en umulighet, og i flere tilfeller har jeg hørt rusavhengige som er i behandling forespeile et fremtidig liv som rusfri som isolert i ensomhet.

Sosial eksklusjon handler til syvende og sist om tilhørighet, eller manglende tilhørighet, og for alle er tilhørighet til et fellesskap en vesentlig del av livet. Jeg har selv sett mennesker velge rusen og rusmiljøet fremfor redselen for et rusfritt liv uten tilhørighet.

I min nåværende arbeidssituasjon i Kirkens Bymisjon som leder for arbeidsmarkedstiltak rettet rusavhengige opplever jeg mine arbeidstakeres frustrasjoner over sin situasjon daglig. Mange ser på sin situasjon som lite holdbar, og samtidig vanskelig å endre. Jeg hører daglig historier som vitner om utestengelse og håpløshet.

Jeg ønsker å bruke denne undersøkelsen til å belyse en del av disse opplevelsene.

Mitt valg av målgruppe for undersøkelsen er rusavhengige mennesker i Stavanger. Alle lever i aktiv rus, og har ulike tilleggsproblemer knyttet til denne.

Årsaken til valget av målgruppe har en praktisk begrunnelse i at målgruppen er lett tilgjengelig for meg, og at jeg er godt kjent med deres situasjon.

En annen årsak handler om et personlig engasjement i forhold til målgruppen, og om et ønske om å forstå deres situasjon på en bedre måte.

Jeg valgt fokusgruppe som metode for min undersøkelse. Grunnen til dette er at jeg ønsker å benytte meg av de ulike prosessene som en slik gruppe kan inneha for å innhente informasjon fra målgruppen, og ved hjelp av fokusgruppemetoden har jeg vært i kontakt med 10 personer med omfattende rusavhengighet for å få bedre kunnskap om hvordan de opplever sosial eksklusjon i sitt dagligliv.

2: Teori

2.1: Innledende avsnitt

Til grunn for all sosial eksklusjon ligger normene og avviket fra disse. Jeg vil bruke god tid på å behandle normalitet og avvik på et teoretisk plan for å si noe om hvordan disse faktorer er grunnleggende for forståelsen av min empiriske undersøkelse.

Hva er det som ligger til grunn for normene? Er normene allmenne sannheter som ligger til grunn for all menneskelig sameksistens? Eller er de konstruert av mennesker og derfor flytende og i endring?

Jeg vil i det følgende prøve å belyse ulike sider ved eksklusjonsprosessen og si noe om hva som er avgjørende for hvordan normene blir til som et resultat av hvordan man systematiserer menneskelige verdier. Jeg vil også se på hva som skjer når normen blir brutt, og avviket oppstår. Jeg vil vise til rusavhengighet som avvik fra normen og behandle ulike sider ved eksklusjonsprosessen knyttet opp mot denne gruppen mennesker.

Jeg ser det også som viktig at etiske refleksjoner trekkes inn i en teoretisk behandling av normalitet og avvik, fordi eksklusjonen som følger et normbrudd er fellesskapets reaksjon på en avvikende handling, og slike reaksjoner og sanksjoner som treffer mennesker må ha en etisk begrunnelse og fundamentering. Ellers står eksklusjonen også som en objektiv sannhet, upåvirkelig av mennesker.

Rusavhengige, som for eksempel utvalget for min undersøkelse, er tradisjonelt en gruppe som møter mye eksklusjon og utestenging. Jeg vil i denne delen argumentere for at rusmiljøet som størrelse er en kultur som eksisterer parallelt med samfunnet ellers, med sine egne samfunnsmessige funksjoner, sin egen økonomi, og sitt eget sosiale system.

Jeg vil også kort ha en teoretisk tilnærming til begrepet stigmatisering, og se på stigma som avviksfosterkende tegn. Dette begrepet er spesielt viktig å behandle da det til den rusavhengige er knyttet en del fordommer og forforståelser som ikke nødvendigvis trenger å være sannheten om det enkelte individ.

2.2: Norm og normalitet

Mennesket har klare regler for hva som er normalt og hva som er avvikende fra det normale. Normaliteten har tradisjonelt vært knyttet opp mot funksjonsdyktighet i forhold til resten av samfunnet. En har altså som menneske alltid hatt en forventning fra samfunnet om hvordan man skal oppføre seg og fungere opp mot fellesskapet, et slags prinsipp om å leve etter en *gylden middelvei* i forhold til samfunnets normprinsipper. Denne *gyllne middelvei* er normalitetens forklaringsinstans (Hillestad 2006), altså det de fleste gjør, bør eller skal gjøre. Den *gyllne middelvei* sier også noe om hva som er forventet av mennesket innenfor et samfunn. Fordi normen er det de fleste forholder seg til, er den hele tiden avhengig av at de fleste faktisk klarer og ønsker å forholde seg til normaliteten. Hvis stadig flere lever utenfor normen på enkelte områder, vil de normer som berører livets enkeltheter bevege seg, eller forsvinne. Eksempelvis kan man se på homofili. For ikke mange tiår siden ble homofili definert som et normbrudd og et avvik. Howard Becker, en anerkjent avviksteoretiker, definerte homofili som et avvik på linje med ulike kriminelle avvik. Og den homofile blir hos Becker kategorisert som en *outsider* (1963).

I dag ville en slik kategorisering og behandling av en gruppe mennesker fått sterk kritikk i mange kretser, og en fagmann som presenterer slike påstander i dag ville nok miste mye anseelse. Normaliteten har altså en relativ betydning (Skog 2006). Den er ikke konstant, og følger menneskets levevis og levekår. At normaliteten er relativ vil altså si at den er i bevegelse. Det er uproblematisk å hevde dette, og kan begrunnes både ved å se på endringer av normen i historien, og ved å se på normforskjeller mellom ulike kulturer.

Normen er grunnlaget for samfunnets opprettholdelse, og etikken er normens rettesnor.

En tar de fleste av valg, store som små, i forhold til det normgrunnlaget som gjelder for det samfunn en er en del av. Og de etiske refleksjoner rundt valgene en foretar seg blir ens mentale og praktiske forberedelser og avgjørelser for å sikre at valget skjer innenfor normenes rammer, og at normene følger verdigrunnlaget. Normene i et samfunn gjenspeiler det friske, altså det som de aller fleste retter seg etter, og finner som riktig.

2.3: Avvik

For å kunne diskutere begrepet avvik må en ta utgangspunkt i normaliteten. Avviket står alltid i forhold til, og har sin eksistens ene og alene begrunnet i normen. -Ingen norm, intet avvik.

Hillestad (2006,s.26) definerer dette på en klar måte i sin doktor avhandling *Normalitet og avvik*:

”Et avgjørende kriterium for at ideer og teorier om avvik i det hele tatt kan oppstå, er at det forekommer handlinger og væremåter som oppleves å være i strid med alminnelige vedtatte normer og regler for hvordan forholdet mellom mennesker bør og skal være”.

Dette uttalte kriteriet for dannelsen av et avviksbegrep inneholder flere faktorer som er viktige for forståelsen av hvordan et avviksbegrep oppstår. For det første sier det noe om at avviket alltid står i forhold til hvordan en handler og lever i forhold til vedtatte normer og regler. Det er nok i denne sammenheng ment som en omtale av avviksbegrepet i forhold til mellommenneskelige sosiale relasjoner, eller avviket som oppstår når normgrunnlaget for sosiale mellommenneskelige relasjoner ikke blir fulgt. Grunnen til at det her er tale om avvik i forhold til sosiale problemer, og ikke i forhold til en patologisk tilstand som i mange tilfeller er en fysisk avvikstilstand, er at avviket kan forklares ut fra individers brudd på normer og regler, ikke som et *uforskyldt* avvik fra den fysiologiske norm.

Blant utvalget i fokusgruppen som er grunnlaget for denne undersøkelsen ser en også at de legger ansvaret for normbruddet på seg selv. Henvendt til intervjuer sier den ene i utvalget: *"Du har et ordnet liv. Vi har ikke et ordnet liv. Det er det som er forskjellen!"*

Her legges mye av grunnen til avviket på det uordnede livet som de rusavhengige lever. Intervjuer på sin side lever et ordnet liv inkludert i samfunnet, mens representanten fra utvalget lever på utsiden på grunn av sitt rotete liv. I dette ligger underforstått en henvisning til ruskulturen som uordentlig og utenfor normen.

Hillestad tar utgangspunkt i de menneskelige aktiviteter som bærer i seg et regelbrudd eller manglende tilslutning i forhold til den allment vedtatte norm. Det skal altså en normbrytende handling eller væremåte til for at et avvik skal kunne oppstå (Hillestad 2006).

Dette bekreftes av et utsagn fra fokusgruppeintervjuet: *"De som ikke er lik den store massen, faller alltid utenfor!"*

2.4: Normalitet og avvik – friskt og sykt i samfunnet

Når man taler om normalitet i forhold til menneskets helse og sosiale liv, taler man om det sunne, det lytefrie og det som er i stand til å leve sitt liv uten inngrep og hjelp utenfra. Og skulle et menneske ved sykdom trenge medisinsk eller psykiatrisk hjelp utenfra, har argumentasjonen frem mot avgjørelsen om inngripen gått veien om hva legevitenskap og medisin som fagfelt vurderer som *fysiologisk/ psykiatrisk normalfunksjon*. Hvis denne *normalfunksjonen* ikke er til stede vurderes pasienten som syk eller avvikende fra det som er normalt for et friskt menneske, og tiltak for helbredelse iverksettes. På samme måte har samfunnet muligheter til å vurdere medlemmenes sosiale funksjon som *frisk* eller *syk* i forhold til den norm for sosial oppførsel og levevis som det innad i samfunnet er en allmenn enighet om.

Ser man dette opp mot utvalget for denne undersøkelsen, er det tydelig at rusavhengigheten deres ikke er akseptert av samfunnet. De står alle utenfor de mest vesentlige samfunnsgoder og har heller ikke en særlig forventning knyttet til seg om å være samfunnet til nytte. Er det sånn at alle rusavhengige er individer som ikke kan gjøres til nytte av samfunnet? Eller er det samfunnet som har stigmatisert den rusavhengige som arbeidssky, lat og til belastning for fellesskapet? Svaret på dette kom fra en av fokusgruppedeltagerne under en diskusjon om hva som kunne bli gjort for å endre samfunnets syn på den rusavhengige:

”...da ville vi hatt flere alternativ. De ville sett annerledes på oss. Det er altså ikke bare folk som sitter på ræva med sprøyta i armen... det er jo folk som kan jobbe! Folk som vil jobbe og vil hjelpe”!

En god del av definisjonsmakten for hva som er avvikerens egenskaper ligger altså ikke hos avvikerer selv, men hos samfunnet som eier normene. Resultatet blir en tydelig overprosjektering av de dårlige egenskapene ved individet, noe som igjen fører til at alle de andre egenskapene ved mennesket blir usynlig. Erving Goffman (1963) taler om en *virtuell sosial identitet* og en *virkelig sosial identitet*. Den virtuelle sosiale identiteten er konstruert rundt de stigma og fordommer man knytter til menneskegrupper. Den trenger ikke si hele sannheten om de egenskaper og attributter som individet virkelig innehar. Den virkelige sosiale identiteten er konstruert rundt de egenskaper og kvaliteter individet påviselig innehar.

I forhold til arbeid med sosiale problemer ser en at normene som er grunnlaget for hva som er velfungerende og *friskt*, også bærer preg av ulik faglig forståelse og kulturell oppfatning. For

å få en bedre forståelse av sykdom og sosiale problemer ut fra et normalitets og avviksperspektiv er det derfor viktig å diskutere om normene for *det friske* er objektive eller konstruerte fenomener. Før jeg går videre inn på dette vil jeg drøfte noen etiske problemstillinger som angår definisjonen av handlinger og tilstander som normale eller avvikende. Dette har betydning fordi at etikken skal være normenes rettesnor, den skal ligge til grunn for alle våre avgjørelser som har påvirkningskraft på våre medmenneskers liv og oss selv.

2.5: Etikk og normalitet

I møtet med normalitets- og avviksbestemmelser, og de inngrep og behandlinger av det en anser som avvik gjør man en rekke etiske avgjørelser som ligger til grunn for handlingene. Grensen mellom det man definerer som normalt og det man definerer som avvik må alltid være fundamentert av solide velreflekterte etiske overveielser. Hvis ikke er faren for overgrep overhengende. Et viktig etisk spørsmål kan eksempelvis dreie seg om at det man kategoriserer som avvik ikke har fellesskapets rett og må behandles eller ekskluderes. Det er mange argumenter i ulike retninger. Ofte vil et inngrep mot avviket, dvs. sykdommen eller det sosiale problemet, virke positivt på fellesskapets livsverdi, og har sin etiske begrunnelse i dette. Men, for å si det med Lars Gunnar Lingås (1993, 95),

”...faren er også til stede for at livets mangfold blir truet ved at man velger bort alt som smaker av avvik, svakhet, uhelse og uproduktivitet”.

Hvis man trekker den rusavhengige med sin problematikk inn i dette, blir det naturlig å spørre om det ikke finnes rom i samfunnet for mennesker med rusavhengighet som livsproblem. Er det ikke nettopp for de svake, uproduktive og syke i samfunnet vi skal bygge opp et godt og velfungerende velferdssystem?

Avviket vil alltid være tilstede, selvsagt definert av normen, men uten avviket ville heller ikke normen være tilstede. På sett og vis defineres den normale tilstand ved å se på avviket.

En representant fra utvalget uttalte sin forståelse av nytteverdien det er i å leve utenfor normen som avviker;

"Samfunnet er tjent med oss, de må ha sånne som oss å rakke ned på! De må ha noe å sette kontrollen på!"

I dette sitatet ligger det mye klokt gjemt under bitterheten utsagnet er ladet av. Det sier noe om den ekskludertes forståelse av sin egen situasjon som utestengt. Han er utestengt for at de som ikke er utestengte skal ha noe å se ned på, være et bevis for samfunnets medlemmer om at bryter man normen, havner man utenfor. På samme måte som rike mennesker har sin identitet som rike kun i forhold til de som er fattige og eier mindre, har de inkluderte sin opplevelse av å være innenfor på grunn av at andre er stilt utenfor.

Lingås (1993) har i det ovennevnte sitat et viktig poeng med tanke på normdannelser og avvikssyn. Et ankepunkt ved menneskehetens stadige vitenskapelige og kunnskapsmessige fremgang er om vi har blitt for aktive i forhold til å definere hva som er normalt og hva som er avvikende. Det moderne samfunnets krav om produktivitet fører til at mennesker som ikke har normal produksjonsevne lett kan bli ekskludert. En kan lett bli spørrende til om nettopp disse kravene også kan være til fare for det menneskelige mangfold ved at en blir i stand til å gjøre normaliteten så snever at det å være normal blir en slags elitetilstand.

Mennesket har forhåpentlig etisk klarsynthet nok til fremdeles å verne om de svake i samfunnet. Men en ser tydelige tendenser til at man også er i stand til å bruke kunnskapen til å regulere normalitetsbegrepet. Et eksempel er at stadig flere i den vestlige verden retter sine utseendemessige avvik med plastiske operasjoner. Et inngrep som fysisk sett ikke rammer andre enn den opererte selv, men som oftest er et resultat av at normen for hvordan et menneske skal se ut, har blitt så smal at de mest usynlige skjevheter blir rettet opp. Et annet og mer alvorlig inngrep mot avvik i samfunnet er legevitenskapens evne til å diagnostisere Downs syndrom tidlig i svangerskapet, og den stadig vanligere aksept på fjerning av fosteret. I sin ytterste konsekvens kan en slik avgjørelse av å fjerne fosteret bli en normativ handling som igjen kan føre til at det menneskelige mangfold vil vike plassen for en slags menneskelig konstruert perfektjonisme. En kan også stille seg spørsmålet om grensen for eutanasi og normgrunnet som hindrer mennesket i å utføre barmhjertighetsdrap forskyves ved at ufødte barn tas bort på grunn av fremtidige lidelser for barn og foreldre (Lingås 1993).

Ser man på situasjonen for de rusavhengige i Stavanger finner man også problemstillinger som vitner om lignende normforskyvning. En norm skal ha en veiledende funksjon. Den skal i tillegg til å vise samfunnets individer grensen for hva som er rett og galt også vise avvikerer og den utestengte veien inn igjen i fellesskapet. I det siste har det i fagmiljøene i Norge, også i Stavanger, pågått en intens debatt om å dele ut gratis heroin til de tyngste rusavhengige. Effekten av dette, hevder enkelte, er at kriminaliteten vil avta og at et slikt tiltak vil minske

risikoen for overdosedødsfall. På den andre siden vil man bli nødt å stille seg spørsmålet om et slikt tiltak vil fastholde mennesker i misbruket, og at utsiktene for at en som får utdelt gratis heroin noensinne vil legge seg inn til behandling for å komme seg ut av rusen. Normen som veiledende for de som lever utenfor blir dersom et slikt tiltak blir iverksatt, satt til side, og samfunnets ønske om usynliggjøring i stedet for tilbakeføring blir resultatet.

Det vil i enkelte tilfeller være naturlig å stille spørsmål om normaliteten har fjernet seg fra verdiene, og kun har blitt den *vanlige ting å gjøre*. Når normaliteten befinner seg i dette *verdiløse vakuumet* er faren for menneskelige overgrep og overtramp sterkt til stede, og avstanden mellom normalitet og avvik blir mer diffus.

K. E. Løgstrup (1968) har en tanke om de spontane livsytringer som noe som ligger forut for normen. De spontane livsytringer ligger fast i tilværelsen, og er ikke styrt av våre tanker om hva som er rett i forhold til normene. De spontane livsytringer er snarere verdier som kommer til uttrykk i våre spontane handlinger og tankemønstre uavhengig av kulturell, faglig og vitenskapelig tolkning og hva som i følge norm og oppdragelse er forventet å gjøre.

Mennesket kan bare realisere seg gjennom den spontane livsytringen, og gjennom å gjøre dette blir mennesket menneskelig. Det vil altså si at mennesket har liten mulighet til å leve opp til det rette menneskelige uten å forankre normgrunnlaget til verdiene.

Hva så med verdien som hevder at alle mennesker er like mye verdt?

En av deltagerne i fokusgruppen sa: *”Vi mister rettighetene som et normalt menneske har”!*

Hva er normalt? Er normaliteten et slags minimumskrav i forhold til sosial deltagelse og åpenhet opp mot samfunnet? Det finnes nok ulike svar på dette, men de fleste vil være enige i at normen stiller krav til mennesket, på samme måte som verdiene og livsytringene stiller krav til normen. På denne måten blir normen et konstruert fenomen som mennesket benytter som mal for å leve i ordnet felleskap med hverandre.

K.E Løgstrup (1968, s.97) sier:

”På så elementært vis som tænkes kan stilles det krav til mennesket, kravene ligger i det definitive, der er ved livsytringen. Kravet er gået ind i den spontane livsytring og har givet den karakter, gjort den til det definitive, den nu en gang er. Og kravet er stærkt, fordi det er så elementært”.

I møte med disse kravene danner mennesker sitt normgrunnlag for hva som er rett og galt, normalt og avvikende.

Alt avvik blir definert i forhold til normaliteten, i dette tilfellet det ”friske” samfunn, eller den rette sosiale sammenheng, definert av klare regler, eller normer, skrevne eller uskrevne som grunnlag for individenes mulighet for tilpasning innenfor det gitte sosiale system. Avviket fra normen i de ulike sammenhenger vil da være de *anti-sosiale* gjerninger, tanker, oppførsel eller utsagn. Avvik eller sosiale problem kan også være individers misstilpasning i forhold til det sosiale systemet, uavhengig av slike *anti-sosiale* gjerninger, men mer definert i forhold til psykiatri og dårlige fungerings evner. Likevel er nok avviket sterkest knyttet opp til væremåte og handlinger.

Tradisjonelt sett har den rusavhengige blitt sett på som den mistilpassede, en representant for de anti-sosiale gjerninger. Slike kategoriseringer og tanker om andre mennesker understreker en polarisering i samfunnet, mellom *de som er med oss* og *de som er mot oss*. Under fokusgruppeintervjuet uttrykte en av deltagerne opplevelsen av at en som rusavhengig nærmest var en samfunnsfiende:

”Så er det vel sånn at en trenger en fiende for å stå sammen i samfunnet. Og da blir det vi som rusmisbrukere som blir fienden sammen med utlendinger og psykiatriske pasienter. En må alltid ha fiender utenfor for at en skal være venner innenfor”.

Det er viktig å ha en grunnforståelse over hvilke prosesser som ligger til grunn for dannelsen av normene. Er normene identiske gjenspeilinger av et knippe evige verdier? Eller er normene sosiale konstruksjoner laget av mennesker? Neste del av denne teoridelen skal se nærmere på disse spørsmålene.

2.6: Normene som sosiale konstruksjoner

Om de sosiale problemer er objektive eller konstruerte avhenger av hvilken måte en ser på problematikken, altså hvilke faktorer som ligger til grunn for forståelsen av dem.

I forhold til et konstruktivistisk syn på de sosiale problemer vil påstanden være at det ikke finnes noe objektiv fenomen som kan kalles sosiale problem uavhengig av begrepene om det, men kun har sin status gjennom språklige, kulturelle og sosiale oppfatninger. Dette er nok en

mer ekstrem form for konstruktivisme. Det finnes moderate sosiale konstruktivister som hevder at det er sosiale institusjoner i samfunnet som er blitt til og har sin forklaring ene og alene i et kollektiv av erkjennende subjekter, altså en ren sosiologisk årsak (Hillestad 2006). Spørsmålet om det finnes sosiale problem som er objektive, er nok vanskeligere å svare på, men det finnes nok sosiale problem som er så sterkt knyttet til den menneskelige habitus at de kan synes slik.

Det finnes verdier som er objektive størrelser liggende til grunn for det som gjør mennesket menneskelig (Løgstrup 1968). Samtidig er normene konstruerte fenomen som følger tiden og menneskets bevegelse og oppfatninger. Disse normene er elastiske og ikke evigvarende.

I den videre behandlingen og diskusjonen av temaet vil jeg trekke inn normalitetsbegrepet i en fortsettelse av slik jeg behandlet det i den ovenstående delen der jeg trakk inn etikken.

I denne sammenhengen er det mest nærliggende å forstå normaliteten som et konstruktivistisk fenomen i seg selv. Den er flytende og elastisk i sitt vesen, og endres etter våre oppfatninger av hva som skal være gjeldende for ivaretagelsen av et *friskt* samfunn.

Ser man tilbake i Stavangers historie finner man raskt ut at synet på alkohol har vært endret gjennom tiden. Til tider har normen vært at avholdenhet til alkohol er det rette, og går man tilbake til nåtiden igjen, ser man at alkoholbruk nærmest er innlemmet i de fleste sosiale sammenhenger, og er en del av den sosiale norm. Det er kun når man strekker alkoholbruken for langt, som flere av fokusgruppens deltagere har gjort, og over i misbruket at man faller utenfor normkravet.

Normaliteten er avhengig av en allmenngyldig bakenforliggende faktor som danner grunnlaget for normoppfattelser og normdannelse. Nemlig de menneskelige grunnverdiene. Disse verdiene er fellesmenneskelige og uavhengige av kulturelle og historiske oppfatninger. De er evige og grunnleggende for all normdannelse som er, blir og har vært. De lokale, kulturelle, religiøse og vitenskapelige forskjeller i forståelsen av dem kan lettest forklares ut fra menneskets svakhet og praktisk umulige oppgave å bygge et samfunn som verdimesig er på høyde med de kravene som verdiene stiller til mennesket. En slags umulig oppgave som består i å gjøre alle til lags. De ulike sosiale samfunn må derfor danne sin egen *gyldne middelvei*, som normen er, i forhold til de ulike oppfatninger av de allmenne verdiene. Og i denne prosessen oppstår avviket som en følge av menneskers ulikhet. Jeg vil altså legge et positivistisk menneskesyn til grunn, og hevde at det finnes en rekke objektive verdier som

ligger til grunn for det menneskelige, blant annet tillit, omsorg, barmhjertighet og retten til liv. Hillestad (2006,s.11) taler om en objektiv, bakenforliggende betingelse for de sosiale konstruksjonene på følgende måte:

”....det vil muligens bety at en oppfatning av at verden og virkeligheten er en ren menneskelig og sosial konstruksjon må modifiseres. Det må finnes en realitet, noen krefter eller betingelser bakenfor selve konstruksjonene som er i stand til å øve innflytelse over eller til en viss forstand ”styre” disse – selv om vi ikke er i stand til å avdekke dem, men bare kan oppleve og erkjenne dem gjennom våre konstruksjoner”.

Grunnen til mitt sterke fokus på verdier og etikk er at verdiene ovenfor ulike religiøse, kulturelle, politiske og vitenskapelige retninger fremstår i som normkilder i opprettelsen av normalitetsforståelsen. Alt etter de ulike livssyns forståelse, bevisst eller ubevisst, av de grunnleggende verdiene.

Sosiale problemer vil derfor ut fra den kontekst de befinner seg i være avvik fra den normalitetsforståelsen som ligger til grunn i de ulike samfunn. Men bruddene trenger nødvendigvis ikke være avvik i forhold til de bakenforliggende og evige verdiene.

Normene som finnes i ethvert samfunn sier oss noe om hvordan man skal forholde seg til hverandre i fellesskap. Det skal ikke alltid de store avvik til før et menneske blir sanksjonert mot og satt utenfor. Likevel vil verdiene som ligger til grunn for forståelsen av mennesket være like mye gyldig for den som lever innenfor normen og for den som lever utenfor. Verdier som hevder *ærefrykt for livet og livets ukrenkelighet* er allmenne verdier som ikke kan endres av mennesker. Disse er da objektive størrelser som ligger forut for normene og til grunn for det som er menneskelig. De er metafysiske størrelser og skiller ikke mellom den rusavhengige, småkriminelle kvinnen i Stavanger og den lovlidige småbarnsfaren i samme by. Overfor verdiene stilles alle likt.

Det er tydelig at normene ikke alltid klarer å følge verdiene. I tillegg finnes nok også en del mer tilfeldige normer, som står for seg selv uten påvirkning fra objektive verdier. Disse er konstruktivistiske normer som eksisterer kun i oppfattelsen av dem. Ole- Jørgen Skog (2006) definerer disse som *vilkårlige konvensjoner* som ikke har noen klar og veldefinert hensikt utenfor normen i seg selv. Disse normer har mer en kulturell betydning som likevel kan få store konsekvenser for dem som ikke klarer å forholde seg til dem. Eksempler på dette kan være lokale skikk og bruk normer, kleskodekser og lignende. Bruddet med disse normene,

avviket fra dem, blir ofte veldig synlig, og avvikerer kan lett bli ekskludert i forhold til at han ikke lever opp til det som er normalt i det gitte samfunn. Mange av de sosiale problemene som vi i vårt samfunn arbeider med blir synlige nettopp gjennom disse vilkårlige konvensjonene.

Likevel finnes det en del avvik som er knyttet opp til normer som har en mye tydeligere kontakt med de bakenforliggende objektive verdier. Altså avvik fra disse normene har sin ytterste forklaring i verdiene som normenes ytterste objektive årsak. Ole- Jørgen Skog (2006,s.28) sier i sin bok Skam og Skade:

”De aller fleste sosiale normer er i det alt vesentlige sosiale konstruksjoner. Men også her er det noen grenser. Vi kan eksempelvis vanskelig forestille oss en (lukket) kultur der normen er at man skal drepe flest mulig av sine stammefrender, bortsett fra sine søsken. En slik kultur ville raskt forsvinne fra jordens overflate. Noen normer er med andre ord sosialt umulige”.

Dette utsagnet bygger opp under tanken om at det finnes verdier som er objektive, evige og konstante for menneskets liv.

I enkelte tilfeller vil normen ofte være autentisk med verdigrunnlaget den springer ut fra. I Skogs eksempel vil en norm slik han presenterer den være utslettende for alt menneskelig liv, og ved slike normer skaper man avvik og utslettelse. I virkeligheten er den allmenne norm konstruert på motsatt måte som Skog bruker som eksempel. Og begrunnelsen for normen ligger i et biologisk verdigrunnlag om at vekst og liv krever mangfold.

Mennesket er et tolkende vesen. Man får sin kunnskap om virkeligheten gjennom de oppfatninger en har av den. Disse oppfatninger blir i følge realismen de ideer av den objektive virkeligheten som ligger til grunn for antagelsene om den. En kan se klare tendenser av denne tanken i Platons idélære. Han beskriver det fullkomne, ideen som ligger til grunn, som en uopnåelig tilstand som mennesket bare kan strebe etter å leve i nærhet til. En vil aldri få en fullkommen oppfatning av det fullkomne objektive, men man kan ved hjelp av sansene og oppfattelsene danne begreper og antagelser om hva en mener skal ligge til grunn for samfunnsnormene. Sverre Moe (2006,s. 185) sier dette på følgende måte:

Rett nok finnes det en virkelighet, men den virkelighet vi kan oppleve, den kan vi bare oppleve gjennom våre oppfatninger. Våre konstruksjoner har ikke basis i den ytre virkelighet, men heller i våre vaner, antagelser, begrep og måleinstrumenter.(...) Det kan derfor ikke finnes noen eneste entydig og sann beskrivelse av en gjenstand, altså ingen objektiv kunnskap. Skulle

det være slik at vår kunnskap er en ren avbildning av den ytre verden, så ville vi bli lammet av dens kompleksitet”.

Samfunnet, de sosiale systemer og normer i systemene er altså dannet på grunnlag av de begrensede kunnskaper man har om den objektive virkelighet, og på denne måten blir verdensbildet og virkelighetsforståelsen konstruktivistisk i sitt vesen. Normene som konstruerte fenomen er altså resultat av våre oppfattelser av virkeligheten. De er ikke objektive sannheter, men sosiale konstruksjoner. På samme måte vil avviket og de sosiale problemer være konstruerte fenomen som oppstår ved bruddet med normaliteten. På denne måten blir fellesskapet i stand til å takle verden og dens kompleksitet.

Overfor verdiene står alle mennesker likt. Det er kun normkravene til det menneskelige fellesskap som lager skiller mellom mennesker.

Den rusavhengige i fokusgruppen som sa, *”Vi blir ikke verdsatt”!* ser altså på seg selv som lite verdt kun i forhold til samfunnsnormene og ikke i forhold til verdien som hevder menneskelig likeverd.

Jeg har frem til nå prøvd å vise til en forståelse av normen og avviket som konstruksjoner utsprunget av en objektiv størrelse, i den forstand at det bakenfor normene og begrepene ligger en objektiv og fellesmenneskelig sannhet, en ukjent størrelse av verdier som er knyttet opp til det å være menneske, ikke i normene, men i menneskets natur. Som tidligere nevnt i forhold til Løgstrup (1968); man kan altså ikke være menneske uten å ha disse verdiene. Disse verdiene er grunnlaget for all menneskelighet.

Jeg har betonert normene og avviket som konstruerte fenomener som har sitt utgangspunkt i forståelsen av virkeligheten. De er altså tanker, ideer og begreper av virkeligheten - en slags menneskelig forenkling av virkelighetens kompleksitet for å gjøre virkeligheten mulig å leve i forhold til (Moe 2006).

En er altså avhengig av å *male* virkeligheten i farger som man forstår.

Et avvik, eller sosialt problem, er subjektivt. Det er bundet i menneskelige forståelser, tanker og handlingsmønster. Avviket er avhengig av at noen subjektivt eier avviket og av at det selv og eller andre tolker handlingene og oppførselen som avvikende. Avviket er altså ingen grunnverdi eller en grunnleggende egenskap som ligger til grunn for og er det som definerer det menneskelige. Avviket er mislykketheten vi mennesker kan oppleve i forhold til ikke å

klare innfrielsen av de mellommenneskelige krav og forventninger som ligger i våre normer for å leve mest mulig i kontakt med fellesskapet. Derfor vil avviket være konstruktivt fordi det alltid vil ligge en kulturell forståelse og fortolkning til grunn for å definere noe som et avvik. En av fokusgruppens medlemmer knytter sin eksklusjon opp mot det kulturelle som svar på spørsmålet om man ved hjelp av informasjon vil kunne få større forståelse i samfunnet overfor de rusavhengige:

”Jeg tror ikke på informasjon, ting ligger så hardt nedgravd i folk at det skal hundre år og vel så det til for at ting skal bli forandret”.

Samfunnet har altså gjennom tid etablert en norm som er så fast at den utestengte kun ser håpløshet i sin situasjon.

2.7: Stigmatisering av avvikerer

Stigma var i det tidlige Grekenland synlige tegn som ble brent inn i huden til en person som stod for noe unormalt, og som hadde en lavere moralsk status enn det som var vanlig. Tegnene ble brent inn i huden for å synliggjøre for samfunnet at den brente var slave, forræder eller kriminell (Goffman 1963).

Videre, under kristendommens utvikling har stigma hatt preg av å være mer av symbolsk karakter. Der de synlige tegnene på kroppen har blitt tolket i religiøse termer, der bæreren ofte har hatt en særskilt forståelse av det religiøse, eller en utpekt oppgave ovenfor Gud.

I denne sammenheng er skammen, som tegnene i det gamle Grekenland understrekte, borte (Goffman 1963).

I vår tid brukes stigma i en form som mer er lik den originale Greske. Men nå er de synlige tegnene borte, mens skammen som er forbundet med det unormale er mer tydelig.

I nært samspill med sosial eksklusjon finner man stigmatiseringen og stemplingen av mennesker. På sett og vis fremstår eksklusjon, stigmatisering og stempling i et tett samspill som lett kan oppfattes som elementer i vonde sirkler som er vanskelige å bryte med. Et menneske kan på grunn av sin livsførsel, sin arv eller av andre grunner bli gjenstand for andres oppfatning av at en ikke er som alle andre og at man ikke lever opp til de krav og

forventninger samfunnet stiller til sine medlemmer. I slike tilfeller som dette er faren stor for at man blir merket som avviker fra det som er det normale i samfunnet, og ofte kategorisert og gruppert sammen med mennesker med en noen lunde lik form for avvik, og gitt denne gruppens stigma som om det var kvaliteter ved en selv. En kvinnelig deltager i fokusgruppen bekrefter dette:

"Folk tror at vi (kvinnelige rusavhengige) har en lavere moral enn folk flest fordi vi er avhengige av stoff. De tror at hvis de tilbyr oss stoff, så skal du sprike med beina. , sånn blir kvinnfolkene i rusmiljøet sett på".

Alle mennesker er utstyrt med forventninger til omgivelsene sine. Også forutinntattheter. Disse forventninger og forutinntattheter blir gjort om til normative forventninger og krav til våre medmennesker (Goffman 1963). Disse forventninger trenger ikke bare være positivt ladet, men også være negative forventninger knyttet til en avvikende gruppe mennesker i samfunnet.

En av fokusgruppens kvinnelige deltagere beskriver opplevelsen sin av å være stigmatisert på følgende måte:

"De antar ting om oss hele tiden. At vi stjeler, at vi vil gjøre ting for dem om de tilbyr oss penger. At vi er villige til å gjøre alt for stoff".

I forventningene ligger det iboende en forforståelse om hva som er normativt det rette, det man skal leve etter (Goffman 1963). På samme måte blir det til normbryteren, avvikerer knyttet en del negative attributter som er en del av en forforståelse av avvikerer, varierende etter hvilken norm som brytes. Goffman (1963) ser på dette som en del av det sosiale fellesskaps språk. Det sier ikke bare noe om avvikerens diskvalifikasjoner, men også om "vanlige" menneskers vanlighet. På denne måten hevder Goffman at et stigma ikke bare sier noe negativt med normbryteren eller avvikerer, men like fullt bekrefter andre mennesker som normlydige. Likevel tenker jeg at stigmaet treffer avvikerer sterkere enn den normale samfunnsborger, da det er han som må bære stigmaet, avvikerens tegn.

Stigmane knyttet til en spesiell normbryter eller avviker er erfaringsbasert og grunnlagt på erfaringen av uegenskaper knyttet til mennesker som tidligere har brutt en tilsvarende samfunnsnorm. En slags forutinntatt sannhet vi legger inn over normbryterne i samfunnet. I denne undersøkelsen sitt eksempel som omhandler stigmatiseringer knyttet til den rusavhengige, vil stigmane i utgangspunktet være upersonlige egenskaper knyttet til et

samfunnsproblem. Eksempelvis vil kriminalitet være et stigma knyttet til rusavhengighet og ikke knyttet til et enkeltmenneske før mennesket inntar rollen som rusavhengig. Da blir stigmaet personlig, og avvikerer vil være bærer av egenskapen stigmaet betegner - i beste fall til det motsatte er bevist. En kan altså si at man blir tillagt generelle negative egenskaper på grunn av de avvikende handlinger (Repstad 1988).

Jeg vil understreke at det også kan ligge sannheter i stigmaet. Det sier mye om hvilke erfaringer man sitter inne med fra tidligere opplevelser av mennesker med samme avvikende atferd. Stigmaet sier også en del om hvordan man forholder seg til ulike problemstillinger i et samfunn, og en del om hva man kan forvente seg av mennesker tilhørende ulike grupper.

En ser i samfunnet at det til ulike grupper er knyttet stigma som langt fra taler til gruppens fordel. Rusavhengige er ofte stigmatisert som kriminelle, sløve, syke, upålitelige og manipulerende (Wallin Weihe 1999). Det vil kanskje finnes sannheter i disse stigmatiseringene, men for den som lever med stigmane knyttet til seg og sitt problem kan kampen for å motbevise stigmane knyttet til seg være veldig tung. Stigma fungerer på denne måten som avviksforsterkere, og kan til slutt gjøre avviket så omfattende at man ikke ser andre kvaliteter ved et menneske enn avviket med de tilhørende stigma. Man glemmer kanskje å se de andre sidene ved mennesket, som ikke er en del av avviket, som gjør avvikerer like menneskelig som andre i samfunnet. En kan på sett og vis si at stigmaet projakterer de dårlige sidene ved et menneske, og er med på å usynliggjøre de gode.

En mannlig deltager i fokusgruppen bekrefter dette:

”De ser ikke mennesket i oss. De utelater alt ved oss. Alt annet enn rusen”.

I dette tilfellet ser man tydelig at rusen blir overprosjektert, og opplevelsen av ikke å bli sett som noe annet enn problemet en sitter inne med blir resultatet.

En viktig projektor av stigmatiseringer overfor denne gruppen mennesker er massemedia. I fokusgruppen var det stor enighet om at media fremstilte den rusavhengige på en nedlatende og ufordelaktig måte:

”Når de skriver noe, så er det alltid den narkomane Per, ikke mennesket Per. Vi vil jo bli sett på som mennesker”!

Stephens (Stephens, Leach, Taggart, Jones 1998, s.507) hevder at massemedia i behandlingen av avvikende atferd og avvikende grupper ofte beskrives av massemedia som verre enn det er.

”The initial commission of fairly minor acts of deviance can be exaggerated out of all proportion”.

Hans Olav Fekjær (2004, s.287) bekrefter dette:

”Gjennom mediene kan man lett få inntrykk av at narkotikabruk er det største rusmiddelproblemet vi har, både med hensyn på alvorlighet, omfanget av misbruk og de samfunnsmessige konsekvensene... Virkeligheten ser imidlertid annerledes ut...”.

Det er masse stigmatiseringer knyttet til narkotikabruken spesielt. Mye av grunnen til dette har med at store deler av kulturen knyttet til narkotikamisbruket befinner seg på siden av vårt samfunn. Det er en illegal bransje, og alt fra forbruk, besittelse og de fleste aktivitetene for å skaffe rusmidlene til veie er kriminelle. Det vil altså si at den rusavhengige automatisk blir stemplet som kriminell i tillegg til rusavhengig. For den rusavhengige blir opplevelsen av å bli sett på som bare rusavhengig og kriminell, og opplevelsen av å bli redusert som menneske i media er påfallende. En mannlig deltager i fokusgruppen mente at pressens dekning av de rusavhengige som oftest var feilaktig og at de rusavhengige ofte ble satt i en dårligere kategori enn andre:

”Jeg synes at statsministeren skulle brukt penger på å få aviser og sånn til å slutte å skrive så aldeles mye løgn om oss. Hadde de bare sluttet å dele oss inn i ulike lag... du er c-laget, du er b-laget... og så kommer a-laget, og det er stort! Hvorfor er ikke alle i samme gruppe? De er så ute etter å selge dritt for å tjene penger... Blodet bare drypper av avisene for tiden. Jeg kjenner meg ikke igjen i noen ting”

Stigmaet er altså en forsterker av avvikende atferd, og bærerne av stigmaet blir stemplet som avvikere (Repstad 1988), som igjen blir ekskludert. Media er med på å forsterke stigmatiseringen av denne gruppen, og kunne nok heller vært til stor hjelp for å nyansere samfunnets syn på den rusavhengige. Men det er kanskje slik som den rusavhengige i utvalget hevdet at ”dritten” og usannhetene de skriver om de rusavhengige selger bedre enn sannheten.

Kategoriseringen av den rusavhengige er med på å opprettholde polariseringen i samfunnet, og fører til en deling mellom de som er innenfor og de som er satt utenfor. På denne måten fungerer stemplingen som det som ligger til grunn for eksklusjonen (Moncrieffe og Eyben 2007). Den tradisjonelle eksklusjonsprosessen er altså i gang, der avvikerne blir veid opp mot samfunnets og fellesskapets verdier, og plassert utenfor fellesskapet som en byrde for samfunnet (ibid).

De ekskluderte har tradisjonelt sett inkludert ulike grupper som lever på siden av det som er allment akseptert i samfunnet. Arbeidsløse, hjemløse, psykisk syke, rusavhengige og kriminelle er grupper som tradisjonelt sett hører til her. Taket et al hevder at eksklusjonen har mye av sin grunn i arbeidsmarkedet og skiller mellom de som fortjener det og de som ikke fortjener det (2009). Hun begrunner dette med at de ekskluderte gruppene ofte er mennesker som ikke er i stand til å forsørge seg selv og dermed blir en belastning for fellesskapet. Dette henger sammen med at disse ekskluderte gruppene ofte befinner seg utenfor det ordinære arbeidsliv og på grunn av dette står uten mulighet til å forsørge seg selv (ibid).. Jeg skal i det videre se nærmere på hva sosial eksklusjon er, og se på ulike prosesser som ligger til grunn for sosial eksklusjon.

2.8: Sosial eksklusjon

Sosial eksklusjon er et ungt begrep i sosialt arbeids fagterminologi. Begrepet oppstod i Frankrike på 1970 tallet, og refererte til mennesker som ikke fant sin plass i det sosiale systemet (Taket 2009). Begrepet innbefattet en slags *pariakaste* i det franske samfunn. Fra denne tiden og frem til nå har begrepet sosial eksklusjon blitt sterkere integrert i sosialfaglige fagterminologier, og har funnet sin plass i det økonomiske, så vel som det politiske språk. På midten av -90 tallet tok Economic and Social Research Council (ESRC) sosial integrasjon og eksklusjon som en av dets ni prioriterte forskningsområder på det sosialfaglige forskningsfelt (ibid). En ser i dette arbeidet at termen har fått en tydelig firedelt dimensjon som definerer den sosiale eksklusjons fire hovedproblemområder til å gjelde forbruk, deltagelse i økonomiske eller sosiale aktiviteter, politisk engasjement og sosial interaksjon.

Hos andre blir sosial eksklusjon sett på som en flersidig og kompleks prosess. Her betones sosial eksklusjon som resultatet av menneskers manglende evne eller mulighet til å ta i bruk ressurser, rettigheter eller goder ved et samfunn (Levitas 2007 i Taket 2009). Her defineres eksklusjonens fire dimensjoner til å være økonomiske, sosiale, kulturelle og den politiske.

Sosial eksklusjon er altså en flerdimensjonal prosess, som inneholder flere dimensjoner av eksklusjon, der de ulike dimensjoner manifesterer hverandre i et negativt samvirke. Særlig fremtredende er ulike gruppers manglende deltagelse i politiske avgjørelser og prosesser,

deres tilgang til meningsgivende arbeid, deltagelse i økonomiske transaksjoner og innlemmelse i det sosiokulturelle liv (Byrne 2008).

Sosial eksklusjon hindrer derfor mennesker fra å delta i vanlige aktiviteter i samfunnet og fratrar dem tilgangen til goder som er gitt resten av fellesskapet. Den ekskluderte vil derfor risikere å bli stående på utsiden som unormal og avvikende i forhold til resten av samfunnet.

For å forstå de ulike prosesser omkring sosial eksklusjon er det viktig å forstå menneskets rolle i samfunnet. Zygmund Baumann sier:

“There are many ways of being human, but each society makes a choice of the way it prefers or tolerates. If we call a certain assembly of people a “society”, implying that these people “belong together” and make a “totality”, it is because of its choice” (Baumann 2005, 105).

Ethvert samfunn har altså sine egne føringer for hva som er normene for inklusjon. Det har også sine sanksjonsordninger for de som bryter normene eller som nekter å vedkjenne seg dem.

I det vestlige og moderne samfunn har eksklusjonen et sterkt horisontalt preg (Renner et al 2007). Den er i stor grad klasseuavhengig, og i stor grad knyttet til individets egen innsats eller evne til å innordne seg samfunnet og fellesskapets norm. I motsetning til horisontal eksklusjon, ser man i enkelte samfunn med sterkere klasseinndeling en mer tydelig vertikal eksklusjon. Her ser man den ekskluderte som et individ i en gruppe ekskluderte, og årsaken til eksklusjonen ligger ofte utenfor individets handlingskraft. I den horisontale eksklusjon blir eksklusjonen forklart ut fra individets manglende innordning under samfunnsnormen, og ansvaret blir på denne måten gitt den ekskluderte selv. Fellesskapsfølelsen blant de ekskluderte, som man ofte ser i klassedelte samfunn der den vertikale eksklusjonen finnes, uteblir. Og avviket og følelsen av skam kommer tydeligere frem. Selv tror jeg at mye av skammen kan begrunnes i mislykketheten i å oppnå den gitte rett, som alle i vårt samfunn er gitt, nemlig retten til å lykkes. Når man mislykkes i dette, blir det enkelte individ sett på som den rette adressat for ansvaret. Zygmund Baumann sier i boka *Work, Consumerism and the new poor*:

“...the excluded themselves are charged with the guilt of their exclusion... Being excluded is thus represented as an outcome of social suicide, not social execution” (2005, s. 107).

Årsaken til eksklusjonen blir plassert på avvikerer selv, i stedet for å knytte den opp til klasse eller gruppe i samfunnet. Det er altså gjennom sine egne valg at man definerer seg utenfor eller innenfor fellesskapet. Dette er selvsagt forbeholdt klasseløse samfunn der alle er gitt samme rett til å realisere seg selv innenfor fellesskapets norm.

Til tross for et klasseløst samfunn, kan vi finne grupper mennesker som hyppigere settes i forbindelse med eksklusjon; arbeidsledige, mennesker uten utdanning, hjemløse, handikappede, psykisk syke, rusavhengige og kriminelle og mennesker med avvikende seksuell legning (Taket et al 2009).

I vårt moderne samfunn er altså inklusjon i samfunnet knyttet sterkt opp til individets evne til å innordne seg samfunnets normer. Gjør man ikke det, er faren for å bli ekskludert tydelig tilstede. Alle samfunn har sosiale regler og normer som individene må innordne seg for å være inkluderte. Normenes funksjon er å regulere et samfunns individer i forhold til hverandre slik at de tilpasser sin adferd til de andre individene i fellesskapet. Atferden reguleres ved felles levereregler som sier noe om hva som er moralsk og umoralsk, lovlig og ulovlig, riktig og galt (Hillestad 2006).

Howard S. Becker (1963) taler om mennesker som bryter med normene, de sosiale reglene i et samfunn, som *outsiders*, og har en avvikssosiologisk tilnærming til menneskers eksklusjon fra samfunnet. Den utestengte blir hos Becker avvikerer fra gruppereglene, personen som begår handlinger til skade for fellesskapet, eller personen som ikke handler til fellesskapets interesse. Becker hevder at sosiale grupper skaper avvik ved å danne regler som ved brudd konstituerer avviket og videre stempler regelbryteren som utestengt. På denne måten er det samfunnet selv som definerer grensene for hva som er innenfor og hvem som er utenfor. Normgrunnlag og avviksbestemmelsen er altså som tidligere definert konstruktivistiske størrelser. På hvilken side av samfunnet og fellesskapet et menneske skal være bestemmes av mennesket selv. Inklusjonen er ofte basert på de rette handlinger til fellesskapets beste, mens det er de gale handlinger som bringer eksklusjonen over et menneske (Baumann 2005).

Som grunnlag for det moderne samfunn settes arbeidsevne og arbeidsvilje høyt som faktorer for inklusjon, og mange som lider under sosial eksklusjon i vårt samfunn er mennesker som står utenfor arbeidslivet. Zygmund Baumann (2005) kategoriserer det moderne samfunn som et samfunn som hele tiden moderniserer seg selv. Stopper dette opp, fordufter moderniteten. Prisen for innlemmelsen i dette moderne samfunnet hevder Baumann, ligger i

frihetsovergivelsen, altså viljen hos individet til å gjøre en innsats for samfunnet på bekostning av sin egen frihet.

I slike sammenhenger som dette blir mennesker ekskludert fra det øvrige, normale fellesskap. Ofte i opplevelsen av å bli misforstått, mistolket eller overkjørt av det øvrige samfunn. Den utestengte vil kanskje på sin side stille seg uforstående til hvorfor han i det hele tatt er plassert utenfor og stigmatisert med egenskaper som han ikke gjenkjenner som sine (Becker 1963).

Et viktig poeng er at det til grunn for den sosiale eksklusjon alltid ligger begrunnelser knyttet til avvik. Becker (Becker 1963) definerer *outsideren*, den ekskluderte, som avvikerer fra gruppens regler. Gruppens regler er normen, eller som Baumann vil si, opprettholdelsen av en felles innsats for stadig modernisering av samfunnet. I dette ligger forståelsen av et levende samfunn i bevegelse som et felles anliggende for hele det menneskelige fellesskap. Den utestengte eller ekskluderte er i denne sammenheng utestengt på grunn av sin manglende evne eller vilje til å innordne seg kravene fra fellesskapet. Og som tidligere nevnt, er eksklusjonen ofte knyttet opp til de økonomiske, sosiale, politiske og kulturelle dimensjonene ved et samfunn. For den ekskluderte selv vil reaksjonen ofte være mistro til samfunnet, og en forståelse av seg selv som et offer for omstendigheter styrt utenfra. Et offer for en samfunnsmessig konspirasjon. Dette vil jeg synliggjøre i behandlingen av mine funn.

De Hahn taler om sosial eksklusjon som et brudd i snever eller omfattende forstand mellom individ og samfunn (De Hahn 1999 omtalt i Taket 2009). Man trenger altså ikke være ekskludert fra alle andre livsområder, selv om man er ekskludert fra ett. En fattig, som er ekskludert fra den økonomiske dimensjon, som innbefatter deltagelse i økonomiske aktiviteter i samfunnet, kan selvsagt ha stort sosialt engasjement og nettverk og ha full inklusjon i dette.

"Individuals may experience exclusion in some aspects or times of their lives but in others feel complete inclusion" (Taket et al 2009, 13).

Hos målgruppen for denne undersøkelsen er nok eksklusjonen fra fellesskapet mer absolutt. De fleste av fokusgruppens deltagere og de fleste rusavhengige jeg kjenner gjennom mitt arbeid i Kirkens Bymisjon er ekskludert fra alle fire dimensjonene til den sosiale eksklusjon.

2.9: Sosial eksklusjon og rusavhengigheten

Som nevnt ovenfor ser en at den sosiale eksklusjon har flere dimensjoner. Disse er viktige dimensjoner av et menneskes liv, og de er så sammenvevde at fraværet av delaktighet i den ene vil føre til vansker i forhold til delaktighet i de andre.

I forhold til målgruppen for min undersøkelse ser jeg dette tydelig. I min daglige kontakt med rusavhengige gjennom jobben min som ansvarlig for gatemagasinselgerne i Stavanger og avdelingsleder i Kirkens Bymisjon, ser jeg at de aller fleste står uten delaktighet forhold til disse dimensjonene. I hvert fall i det ordinære samfunn. Årsaken til dette er komplekse, men sterkt knyttet opp mot misbruket som fellesnevner.

Under fokusgruppeintervjuet brukte deltagerne tid på å samtale om hvor de opplevde sosial eksklusjon på det sterkeste. Her var det ulike syn i gruppen helt til den ene sa til resten av gruppens enighet:

”Det gjelder jo hele samfunnet uansett”.

Han opplever altså, som han selv sier, at han er ekskludert fra hele samfunnet. I dette ligger det nok en mening om at han er utestengt fra alle samfunnets dimensjoner. Han snakker altså om en absolutt eksklusjon, der han ikke er inkludert i noe.

Rusmiljøet er en kultur som lever parallelt med vår kultur. Den har sin egen økonomi, sitt eget sosiale system, og er en kultur som har lite til felles med den virkeligheten som vi andre lever i. En blir i dette systemet bærere av en slags ruskulturell grunnstil, som definerer en bort fra samfunnet og ut i eksklusjonen. Smith-Solbakken og Tunland (1997,s.134) beskriver det på følgende måte:

”Jo mer integrert og bundet man blir til stoffmiljøet jo vanskeligere blir det å bryte ut av det. Parallelt med integreringen i rusmiljøet øker stigmatiseringen fra omverdenen”.

Det kan virke som om rusmiljøets dynamiske kraft virker som en nedadgående negativ spiral, der rusavhengigheten står som utgangspunkt (selvsagt med ulike individuelle forklaringer). For de fleste av de rusavhengige jeg møter, og for det utvalget som ligger til grunn for denne undersøkelsen, er de avhengige av rusmidler som utelukkende bare kan skaffes til veie på det

illegale markedet. Penger til anskaffelse av rus kommer også for det meste fra illegal virksomhet som vinningsforbrytelser, salg av rusmidler og prostitusjon. Penger fra legalt arbeid finner sjeldent veien inn i rusmiljøet, nettopp på grunn av den parallellgangen mellom integrasjon i rusmiljøet og stigmatisering og eksklusjon fra samfunnet, som Smith-Solbakken og Tungland skriver (1997). Videre fører rusmisbruket til fysiske og psykiske problemer for mange. Den rusavhengige blir en belastning for de aller nærmeste som familie og venner, og mange mister gradvis kontakten med sine nærmeste. Et fokusgruppe medlem sier om dette på følgende måte:

”... at du skal bli ekskludert fordi ungene og folk er redd for at du har drukket er ikke alltid lett”.

En rusavhengig blir på mange måter en belastning for de nære relasjoner. Det er tungt for de som har et menneske kjær å se at dette mennesket velger å ødelegge livet sitt på en så altomfattende måte som rusmisbruket gjør. Den rusavhengige utsetter seg for skader som ikke bare er fysisk begrunnet av selve rusmiddelet, men av de fleste omstendigheter knyttet til livet i rusen. Det er min erfaring gjennom mange års arbeid med rusavhengige og deres pårørende at noen familier til slutt ikke orker å se sitt rusavhengige familiemedlem ødelegge livet sitt, og velger å ta avstand til det. For den rusavhengige oppleves dette også som en form for eksklusjon. Dette skal jeg gå nærmere inn på ved å vise til en del utsagn fra fokusgruppen i diskusjonsdelen til denne undersøkelsen.

Ledende rusforskere har i den senere tid kategorisert de menneskelige skadene av rusmisbruket som *biopsykososiale prosesser* (Rosengren, 2001). Den rusavhengige blir i sitt avhengighetsforhold fysisk syk av fravær av stoff (abstinens), samtidig som de fleste narkotiske stoffer er sterkt skadende for den fysiske helse ved langvarig bruk. Den psykiske helse lider nød under ustabile forhold knyttet til en stadig usikkerhet med tanke på penger til rus, bosituasjon, allianser innenfor rusmiljøet og trusler innenfor det samme miljø. For de fleste jeg har kontakt med ligger det også en sterk negativ psykisk effekt av å begå kriminelle handlinger. I denne nedadgående prosessen mister man alle posisjoner i samfunnet for øvrig. Man faller utenfor skole, arbeidsliv og kommer til kort økonomisk. Etter hvert blir en stilt utenfor samfunnet på grunn av sin tilhørighet til rusmiljøet, men i mange tilfeller isolerer man seg nok også selv på grunn av sin egen følelse av skam (Skog 2006). Man mener seg uønsket i fellesskapet. Noe som er nok en tilhørighetsforsterker til rusmiljøet. En mann i utvalget for denne undersøkelsen uttrykte sin opplevelse av å føle seg uønsket i samfunnet:

”De kan jo ikke ha sånne (underforstått: som oss) i samfunnet”.

Samfunnet generelt og rusmiljøet er på mange måter gjensidig utelukkende, og er med på å fastholde misbrukeren i sin ulykkelige situasjon. Ser man på det økonomiske systemet i ruskulturen blir man i mange tilfeller vitne til at den rusavhengige tvinges til å skaffe store mengder penger i løpet av kort tid for å holde seg frisk fra abstinenser. Enkelte av mine kontakter i rusmiljøet bruker etter eget sigende inntil tre tusen kroner daglig på heroin. For å skaffe slike summer daglig og over lang tid, kreves det en enorm innsats på det kriminelle plan i tillegg til at man stifter seg gjeld innenfor miljøet. Slike prosesser er avgjørende årsaker til at man fastholdes i miljøet. Det virker som om det økonomiske systemet i rusmiljøet på sett og vis brukes som et instrument til å stifte og styrke sosiale relasjoner mellom aktørene. De gjøres avhengige av hverandre i den evige jakten på penger og rusmidler (Smith-Solbakken, Tunglund 1997).

I et intervju med en av Tyrilistiftelsens elever, der temaet var hvilke spilleregler som gjelder i rusmiljøet, svarte den ene på følgende vis;

”Penger gir makt og posisjon. Det gjelder å ha gode kontakter med dem som kan skaffe deg alt som har med stoff og gjøre. For å få tak i stoff når du trenger det, må du gjøre tjenester for dem: stjele, rane, smugle, selge, gi dem et nummer. Det er slik du får deg en posisjon” (Tjersland, Jansen og Engen 1998, 50).

I rusmiljøet er posisjoner og allianser svært viktige både for tilgangen til stoff, og for å skaffe seg trygghet. Tilhørighet gir i rusmiljøet, som i andre fellesskap, en mulighet for en viktig sosial kontakt med andre mennesker i samme miljø.

”For mange er alternativet til et liv utenfor den illegale rusøkonomien dårligere materielle betingelser, brutte relasjoner og redusert selvbilde (...) En stoffri tilværelse innebærer for mange en overgang til en klienttilværelse hvor man sykeliggjøres og stigmatiseres” (Smith-Solbakken, Tunglund 1997, s. 131).

Dette inntrykket deler jeg gjennom flere års erfaring fra rusbehandlingsarbeid og arbeid på lavterskelnivå med rusavhengige. Stigma som følger en rusavhengig henger ved individet i mange tilfeller livet ut selv om man har sluttet å ruse seg. Og mange jeg har hatt kontakt med gjennom arbeidet mitt har vist til stor bekymring for isolasjon og eksklusjon som konsekvens etter et brudd med rusmiljøet. Både av redsel for det nye normale liv og av frykt for det gamle.

Likevel ser en at behandlingsmiljøer har sett alvoret i eksklusjonen, og hatt fokus på eksklusjonens dimensjoner som sentrale elementer i sin behandlingssideologi. På 70-tallet kom den sosialpsykiatriske og sosiologiske tenkningen inn i bildet, og nettopp de fire dimensjoner ved eksklusjonen; den økonomiske, den sosiale, den kulturelle og den politiske ble både sett på som årsak til rusproblematikken samtidig som løsningen på problemet ble knyttet sterkt opp mot bevisstgjøringen av misbrukeren om sin rettmessige plass innenfor disse dimensjoner (Furuholmen, Schanche Andresen 1998). For flere behandlingskollektiv med lang tradisjon i Norge og utland, betones derfor fellesskapet som metode og botemiddel i behandlingen av den rusavhengige.

Tyrilistiftelsen har sett alvoret i at rusavhengighet ikke bare handler om å få den rusavhengige til å slutte å ruse seg. Rusavhengigheten er en kompleks problemstilling som omfatter hele mennesket og dets liv. I dette behandlingssystemet er det av grunnleggende viktighet også å ta et oppgjør med ruskulturen for å få innlemmelse i samfunnet;

”Det er snakk om en slags kulturkamp, både i forhold til den enkelte elev og dennes bagasje, og i forhold til å skape et gruppeklime der det ikke er ”gatas regler” som råder. Det er våre verdier og normer som skal overta og prege en hverdag der alle kan finne trygghet for sin egen utvikling” (Tjersland, Jansen og Engen 1998,59).

Den rusavhengige må altså samtidig sees på som et selvstendig individ og ikke ilegges de ulike stigmatiseringer og negative attributter som tradisjonelt tillegges den rusavhengige, samtidig som han må sees på som en del av noe større, som innlemmet i en kultur (ruskulturen) som har sine egne normer og sitt eget kulturbilde som individet også blir en del av og forholder seg til. På denne måten blir det en utfordring å skille mellom det som er individuelt og hva som er tillagt individet på grunn av kulturtilhørighet i forhold til sosial eksklusjon. Det er viktig for alt arbeid med rusavhengige å tilegne seg denne forståelsen, både for å få forståelsen av en gruppe mennesker som lider under sosial eksklusjon, og for å kunne hjelpe individer som lider av rusavhengighet ut av eksklusjon og inn i fellesskapet.

3: Metodologi

3.1: Innledning til kapittelet

Jeg har hatt ønske om å få kontakt med en gruppe mennesker som opplever sosial eksklusjon i sitt dagligliv.

Til daglig er jeg ansatt som avdelingsleder i et tiltak under Kirkens Bymisjon i Stavanger. Tiltakets målsetning er å gi tunge rusavhengige i Stavanger en bedre hverdag ved å tilby dem arbeid. Vi har i dette tiltaket to arbeidstiltak rettet mot målgruppen; Jobb1 og Gatemagasinet Asphalt. Det var i førstnevnte tiltak jeg fant utvalget mitt.

Jobb1 er et fleksibelt arbeidsmarkedstiltak som tilbyr rusavhengige i Stavanger arbeid mot kontant betaling to dager i uka. Arbeidet er for det meste preget av praktisk forefallende arbeid for Stavanger kommune. Arbeidsforholdet blir formalisert gjennom dagskontrakter, slik at det ikke stilles for store krav til forutsigbarhet hos målgruppen. Erfaringen som ligger til grunn for denne avgjørelsen er at dagsformen til den rusavhengige kan være varierende fra dag til dag, alt etter hvor mye vedkommende har ruset seg eller om vedkommende allerede har skaffet penger fra et annet sted.

Jobb1 startet opp i 2006, og har siden den gang registrert 130 arbeidstakere fra den nevnte målgruppe. Arbeidstakerne i Jobb1 er av begge kjønn og i en alder som strekker seg fra 26 år og opp til 71 år.

Det er fra dette arbeidsmarkedstiltaket at jeg har funnet utvalget til undersøkelsen min.

Utvalget er et tilfeldig valgt utvalg som består av 10 personer, alle er rekruttert fra Jobb1.

3.2: Utvalget

Alle i utvalget til denne undersøkelsen har en omfattende rusavhengighet, der de fleste er blandingsmisbrukere som har et problemfylt forhold til flere stoffer, piller og alkohol. De fleste av disse igjen har heroin og illegal Subutex som primærusmidler, men bruker piller og andre rusmidler dersom det er vanskelig å skaffe Heroin eller Subutex til veie.

En i utvalget oppgir amfetamin og hasj som sine hovedrusmidler.

To i utvalget er rene alkoholikere, og oppgir alkohol som eneste rusmiddel.

De resterende syv er blandingsmisbrukere med Heroin og Subutex som hovedrusmiddel.

Felles for alle er at de står utenfor arbeidslivet, og befinner seg på ulike nivåer innenfor trygde- og sosialsystemet. De aller fleste er sosialmottakere, som mottar sosialstønad og får bostøtte av Stavanger kommune. Noen få er knyttet opp mot ulike trygdeordninger.

De fleste stoffavhengige i utvalget er uten fullført videregående skole, og kun en har tatt utdanning utover videregående skole. Felles for de stoffavhengige, med unntak av to, er at de aldri har stått i et langvarig arbeidsforhold eller vært yrkesaktive over lengre tid.

Blant de alkoholavhengige er historien annerledes. Her har begge hatt et lengre arbeidsforhold bak seg, og en har yrkesskoleutdanning og en har høyere utdanning.

Utvalgets bosituasjon er ulik, men ingen eier boligen sin selv. En er uten fast bosted, og sover for det meste hos kontakter innenfor rusmiljøet. To bor på hospits på grunn av at de enten står i kø for å få seg leilighet, eller fordi de nettopp har blitt kastet ut av leiligheten sin.

En bor i leilighet hos nær familie, mens de resterende bor i kommunale leiligheter.

De aller fleste i utvalget oppgir sitt sosiale nettverk å være innenfor rusmiljøet. De fleste forteller at de har en viss kontakt med familien, men da knyttet opp mot foreldre og søsken. Syv i utvalget har egne barn, og bare to oppgir å ha kontakt med disse.

3.3: Fokusgruppe

Mye av grunnen til at jeg ønsker å se på rusavhengiges opplevelser av sosial eksklusjon er sterkt knyttet opp til mine møter med deltagerne i arbeidsmarkedstiltakene. Jeg har hørt mange historier som uttrykker frustrasjon over å være utestengt fra fellesskapet, og utenfor en allmenn oppfattelse av å være til nytte for samfunnet. Jeg har i mange anledninger under felles lunsjpauser og sosiale sammenhenger sittet som tilhører til mine arbeidstakeres diskusjon over sine opplevelser, og sett at disse diskusjonene har en stor nytte for dem både

for å finne tilhørighet i et fellesskap som opplever mye av det samme og for å ha mennesker med en lik forståelseshorisont å dele frustrasjonene sammen med.

Med bakgrunn i erfaringene fra disse diskusjonene og samtalene har jeg derfor valgt å bruke fokusgruppe som metode, da fokusgruppen innehar mange av de samme egenskaper som disse samtalene har, for å innhente data til undersøkelsen min, og for å få fange den viktige prosessen som ligger i det å samtale med andre som er i samme situasjon.

Fokusgruppediskusjonen er et undersøkende forskningsredskap og en delvis strukturert gruppeprosess som går i dybden av menneskers tanker, følelser og innhenter kunnskap og detaljert informasjon om et spesielt tema ved hjelp av gruppeintervju. En vesentlig forskjell mellom fokusgruppen og andre former for kvalitative undersøkelser, er at fokusgruppen er mindre forhåndsbestemt, og har et mer "open-ended" preg (Morgan 1998). At fokusgruppen er "open-ended" vil si at informasjonen som skal innhentes fra fokusgruppen ikke er definert i forkant av gruppen, men blir innhentet under fokusgruppens behandling av det valgte temaet. Ritchie og Lewis (2003) hevder at en fokus gruppe skiller seg fra andre former for gruppeintervjuer og individuelle intervjuer ved at den er synergisk og utfordrer gruppen til å arbeide sammen. En er altså ikke bare ute etter informasjon om de ulike individuelle opplevelsene innad i en gruppe, og en vet heller ikke noe om hvilken informasjon en vil ende opp med etter at fokusgruppen er fullført. Prosessen innad i gruppen, og beskrivelsen av gruppens felles forståelse og ulike forståelser er like vesentlig som resultatene som de ulike konklusjonene gruppen kommer fram til.

Fokusgruppen innhenter data fra gruppen om et spesielt tema, og evner på en god måte å ta tak i de prosessene som skjer i gruppens samtale om temaet. Fokusgruppens fokus ligger som nevnt ikke på den individuelle opplevelsen eller erfaringen rundt temaet, men er ute etter å få kunnskap om bredden av ulike opplevelser og meninger i en gruppe:

"What distinguishes focus groups from any other form of interview is the use of group discussion to generate data. During the discussions in a focus group, you learn a great deal about the range of experiences and opinions in the group". (Morgan 1998, 32).

Fokusgruppen er altså et velegnet redskap for å innhente data fra et utvalg som nødvendigvis ikke deler samme meningsinnhold knyttet til temaet for gruppen. Grunnen til

at jeg har valgt fokusgruppe som metode for å hente inn data til min undersøkelse er at problemstillingen er av en open-ended art. Jeg hadde ingen sikker formening om hva rusavhengige i Stavanger opplevde av sosial eksklusjon. Jeg hadde mine antagelser, men ikke noe mer enn det. Jeg visste ikke på forhånd nok om målgruppen for denne undersøkelsen sin opplevelse av sosial eksklusjon, så jeg var derfor avhengig av å få et utvalg fra denne til å diskutere sammen de ulike opplevelsene de har, og samtidig se etter om det finnes likheter og felles opplevelser som medlemmene i utvalget deler.

Prosessene innad i gruppen er det som bærer fokusgruppen fram som et avgjørende verktøy for å finne relevant informasjon til min undersøkelse. En fokusgruppe består ikke bare av enkeltutsagn, men av sammenhenger og enkeltmenneskers refleksjoner over situasjonen de er i, som ledd i en gruppeprosess.

Ritchie og Lewis (2003, s. 171) definerer den gode fokusgruppen på følgende måte:

"Data are generated by interaction between group participants. Participants present their own views and experience, but they also hear from other people. They listen, reflect on what is said, and in the light of this consider their own standpoint further".

I fokusgruppen har gruppens medlemmer hovedrollene. De inntar rollen som både intervjuere og intervjuobjekt, mens forskeren blir hensatt til en passiv observatørrolle (Ritchie og Lewis 2003). På denne måten legges det ingen føringer eller retninger for fokusgruppens fokusering på temaet.

Selvsagt ble det fra min side i starten av gruppen informert om hovedtemaet for gruppen, nemlig deres opplevelse av sosial eksklusjon. Det ble også gjort en kort tematisk avklaring av hva sosial eksklusjon er. Videre utfordret jeg gruppen til å dele sine opplevelse og synspunkt i forhold til dette temaet.

I resten av fokusgruppeintervjuet forholdt jeg meg mest mulig passiv og observerende på siden av gruppen. Eneste innspill fra min side i løpet av fokusgruppen var å oppsummere samtalen underveis for å få bekreftet at min forståelse av gruppens innspill var rett forstått. Jeg hadde også en funksjon som ordstyrer for å sørge for at alle gruppens medlemmer fikk komme frem med sine synspunkter.

3.4: Ethiske refleksjoner i forhold til valg av metode

En ulempe ved gruppeintervjuer, også fokusgruppeintervjuet, er at avvikende synspunkter innad i gruppen sjeldent kommer frem (Thagaard 2003). I gruppeintervjuet er det som oftest det dominerende synspunkt som gjelder, og den med avvikende synspunkter vil som oftest vegre seg for å fremme sitt synspunkt. På grunn av dette var det viktig for meg å lage en gruppe som består av mest mulig likeverdige individer. Med likeverdige individer i denne sammenheng mener jeg at deltagerne i gruppen er mennesker uten store konflikter seg i mellom. Jeg har bevisst unnlatt å invitere mennesker som jeg vet har store konflikter med andre i gruppen, eller på ulike måter har en dominerende rolle som jeg kjenner til innad i det miljøet utvalget er hentet fra. Dette har jeg gjort for å legge til rette for åpenhet i gruppen, og for å hindre at mindre dominerende personer i utvalget skal føle seg truet fra å komme med synspunkt i samtalen.

Som forsker på søken etter gode data er det viktig å sørge for at utvalget føler trygghet i den situasjonen som dataene samles. Det var derfor viktig for meg å lage et samtykkeskjema der jeg på forhånd forespeilte utvalget om hva dataene jeg samlet inn skulle brukes til. Det ble også bedyret at dataene kun skulle brukes i sammenhengen med denne undersøkelsen, og at kun relevante data i forhold til denne skulle benyttes.

Det ble også informert om min egen generelle taushetsplikt ovenfor gruppedeltagerne både i regi av mitt arbeidsforhold i Kirkens Bymisjon (fordi fokusgruppen ble avholdt i sammenheng med en arbeidsdag i Jobb1) og i forhold til min avtale med NSD og Universitetet i Stavanger.

Det ble også i forkant av fokusgruppen undertegnet en taushetserklæring innad i gruppen som skulle sørge for at ytringer og innhold i fokusgruppen ikke skulle brukes mot enkeltindivider i utvalget i etterkant av fokusgruppen.

Fokusgruppeintervjuet ble tatt opp på bånd, og hadde en varighet på halvannen time. Båndopptakeren var også et godt hjelpemiddel for å la gruppen jobbe uhindret av intervjuer. Innholdet på båndet ble i etterkant transkribert, og alt innhold som kan settes i forbindelse med enkeltpersoner ble anonymisert. Etter transkriberingen ble opptaket slettet.

Alle navn er i denne fremstillingen er byttet ut med pronomener av ulike slag, og valg av kjønn (*han* eller *hun*) er tilfeldig. Kun i åpenbare tilfeller, der eksempelvis mødre uttaler seg om sin situasjon, er kjønnsbenevnelsen rett slik den er skrevet.

3.5: Intervjuanalysen

Det transkriberte intervjuet ble nøye gjennomlest mange ganger, og jeg hadde fokus på å finne frem til ulike temaer som ble gjennomgått i fokusgruppen. Jeg begynte å sile data som jeg ville bruke fra data som jeg ikke ville bruke i denne undersøkelsen. Denne prosessen i arbeidet er spesielt viktig, for det er her grunnlaget for undersøkelsens fokus blir lagt. I denne første delen av analyseprosessen jeg foretok mine analytiske valg (Thagaard 2003). Disse valgene gjenspeiler innhold i intervjuet som jeg mener er særlig viktige for forståelsen av utvalgets opplevelse av sosial eksklusjon i Stavanger. Dette innholdet ble siden sortert og kategorisert inn i grupper med utsagn som poengterte ulike sider av opplevelsen av sosial eksklusjon som jeg fant ut at utvalget la mest vekt på.

Jeg har valgt å la de utvalgte utsagnene fra fokusgruppeintervjuet være uredigert for å bevare meningsinnholdet i dem på best mulig måte. For meg har det vært viktig å fremme utvalgets opplevelse og deres skildringer, og har i analysedelen ønsket å la utsagnene være uberørte og uredigerte, da enhver redigering innebærer en fortolkning fra forskerens side. Utsagnene blir presentert som originale utsagn fra fokusgruppen i Kapittel 4, "Funn".

Fortolkningen og bearbeidelsen av utsagnene finner sted i diskusjonsdelen i kapittel 5.

Til tross for at jeg har bevart utsagnene slik de ble formulert av utvalget, ligger det likevel en slags tolkning av utsagnene i det jeg kategoriserer dem inn i grupper av utsagn. Det er min forforståelse som definerer noen utsagn som mer relevante enn andre, og det er min tolkning av dem som ligger til grunn for valget av kategoriene.

Thagaard (2003) kaller denne prosessen for koding, og begrepene som knyttes til de ulike kategoriene av utsagn kaller hun kodeord.

I denne prosessen, som handler om en tematisk koding av funnene, har jeg plassert ulike illustrerende utsagn fra fokusgruppen inn under de ulike grupper utsagn eller kategorier som jeg har valgt å fokusere på.

Kodeordene jeg har valgt som benevnelser for de ulike gruppene utsagn fra fokusgruppen er i funndelen plassert skjematisk i venstre kolonne ved siden av utsagnene (på høyre side) som tilhører den enkelte kategori eller gruppe av utsagn.

4: Funn

I denne delen vil jeg presentere de representative funnene som ligger til grunn for denne undersøkelsen. Utsagnene er skjematisk satt opp med utsagnene i høyre kolonne, og kategorien de er plassert inn i til venstre. Den videre behandlingen av funnene vil finne sted i diskusjonsdelen.

Intervjuanalyse:

Utsagn om: Opplevelsen av sosial eksklusjon blant rusavhengige i Stavanger

Utsagn hentet fra et fokusgruppeintervju avholdt 18.02 2009 i Stavanger.

Utvalg: Rusavhengige i Stavanger som benytter seg av arbeidsmarkedstilbudet Jobb1.

Kodeord	Illustrerende utsagn
Å være umyndiggjort og ikke bli tatt på alvor.	<ul style="list-style-type: none"> • "Sosial eksklusjon er at andre forvalter pengene mine" • "At det kommer en miljøarbeider som skal passe på meg er sosial eksklusjon". • "(Om sosialkuratoren)... De tar aldri kontakt når du ringer og ber dem om å ta kontakt. Sånn har jeg holdt på i mange måneder". • "Vi blir ikke verdsatt". • "Det er som på sosialkontoret. De lover og lyver. Men vi er så vant med det at det ikke gjør inntrykk på oss mer". • "Samfunnet er tjent med oss, De må ha sånne som oss å rakke ned på. De må ha noe å sette kontrollen på".

- "Uten oss ville ikke sosialkontoret eller NAV hatt jobb".
- "Sosialkontoret er siste holdeplass. De ivaretar oss ikke... klar dere selv er beskjeden vi får. Ingen oppfølging".
- "De er der bare for å heve lønn og levere ut en sjekk til oss".
- "Vi blir stående månedsvis bak i en kø for å få tak i en leilighet, og det sliter og det sliter".
- "Systemet har rett og slett holdt oss bak lås og slå, og i skyggen av alle de andre".
- "Respekt er det viktigste. Det får vi ikke der nede (på sosialkontoret)"
- "En kurator sa til meg at jeg skulle gå hjem og tenke på mitt forferdelige liv. Men det er jo for seint å snyte seg når nesen er borte".
- "Min datter ble misbrukt i fosterhjem, men jeg ble ikke tatt med i samtaler med barnevernet – det var vel på grunn av at jeg ruset meg. De mente vel at jeg ikke var noe å snakke med".
- "Du blir lite verdsatt som mor til dine barn".
- "Vi har ingenting vi skulle ha sagt mot det offentlige. For hva har vel en narkoman han skulle ha sagt opp mot for eksempel barnevernet?"
- "Det verste er å bli dømt og utstøtt av vanlige folk. På sossen, om du blir avvist, så gjør det ikke så mye, for du forventer ikke så mye

	<p><i>av dem”.</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • ”Hele sosialsystemet er bygget på mistillit”.
<p>Marginalisering og håpløshet</p>	<ul style="list-style-type: none"> • ”Jeg føler at vi er en torn i politikernes rumpeball. Vi ligger der og irriterer og irriterer. Og så prøver de å gjemme oss”. • ”De kan jo ikke ha sånne (som oss) i samfunnet”. • ”Jeg har blitt ekskludert av søstrene mine, ungene mine og andre og”. • ”At du skal bli ekskludert fordi ungene og folk er redd for at du har drukket er ikke alltid lett”. • ”Rus er rus, helsemessig. Det er sikkert, men problemet blir jo det samme. En blir avvist uansett”(om forskjell på alkohol og narkotika). • ”Du har et ordnet liv. Vi har ikke et ordnet liv. Det er det som er forskjellen”(sagt om forskjellen på intervjuers liv og utvalgets liv). • ”Ikke den eneste forskjellen, for han er et menneske”(Her i ligger: Bli betraktet av andre som et menneske). • ”Vi får jo ikke reist oss opp. Vi går jo rundt halvkrokede hele tiden! Du får jo aldri reist deg opp! Samfunnet tillater ikke det.” • ”Folk sier: du har jo et valg... det er jo din feil at du er i denne situasjonen!” ... Men hvordan faen kan jeg det når jeg ikke har hjelp til å komme meg ut?”. • ”Mener de at jeg skal greie det selv? Jeg kan godt innrømme det at

jeg ikke greier det selv”!

- **”En sosietetsalkoholiker som har god utdannelse, god jobb, blir akseptert, på samme måte som en narkoman i høyere sjikt, ikke rusavhengige som oss. Disse vil heller ikke ha med oss å gjøre”.**
- **”Det å rette seg opp igjen er jo bare teoretisk. Det er ingen som klarer det i virkeligheten”.**
- **”Jeg må jo snakke for meg selv, og det gjør jeg... Jeg tror ikke på noe informasjon, ting ligger så hardt nedgravd i folk at det skal hundre år og vel så det til for at ting skal bli forandret. For min del handler det om at jeg ikke må ta alt det negative alvorlig. Ikke ta denne fordømmelsen alvorlig. Det tror jeg er min redning. Det er rett og slett for dumt å tas alvorlig”.**
- **”De som ikke er lik den store massen, faller alltid utenfor!”**
- **”Så er det vel sånn at en trenger en fiende for å stå sammen i samfunnet. Og da blir det vi som rusmisbrukere som blir fienden sammen med utlendinger og psykiatriske pasienter... En må alltid ha en fiende utenfor for at en skal være venner innenfor. Men det blir for dumt! Jeg tar det ikke alvorlig”.**
- **”Det gjelder jo hele samfunnet uansett”.**
- **”Hadde ikke du følt deg oppgitt om samfunnet aldri gav deg tillit?”**

<p>Forskjellsbehandling</p>	<ul style="list-style-type: none"> • "Vi blir behandlet annerledes enn andre om vi ber om et eller annet". • "Vi må stresse ekstra i forhold til det andre må, på sosialen, trygdekontoret, NAV, uansett hva det er". • "Vi mister rettighetene som et normalt menneske har". • "Vi har kommet skjevt ut, og det skal vi lide under". • "Vi blir satt i bås, og der blir vi værende". • "Men den behandlingen vi får kan diskuteres". • "Jeg tror det er forskjell mellom oss som er alkoholikere og de som er narkomane. Jeg tror at de narkomane er enda lavere enn det vi er". • "Jeg kjenner fylliker som meg med høy utdannelse, jeg vet ikke om en eneste narkoman som har det". • "Skillet mellom narkomani og alkoholisme er ikke stort, men narkomani er tross alt ulovlig, det er ikke alkoholisme". • "Narkoman mann rante en gammel kone (fiktiv avisoverskrift).... Alt dreier seg om de narkomane... hva med alkoholikeren? – Du blir stemplet og så blir du avvist". •
------------------------------------	--

<p>Eksklusjon fra de nære relasjoner</p>	<ul style="list-style-type: none"> • "Mye kommer av min egen holdning. Jeg føler så sterkt at jeg er familiens sorte får, og det er det av og til greit å være og, for da vet man hvor man står, en slags plattform, men å være ekskludert av familien fordi de hele tiden er redd for at du har drukket er ikke alltid lett". • "Min familie hogde hånden av meg da jeg havnet på kjøret. Det er feil, synes jeg, jeg mener at når vi er i den situasjonen vi er i er det veldig viktig å få støtte av familien". • "Jeg tror at en hadde kommet lettere ut av det hvis de hadde støttet deg". • "Du har mer kapasitet til å gjøre ting hvis du har familien bak deg". • "Hvis du ikke har familien bak deg, gjør det bare ting verre". • "Da familien min fant ut hvordan det var, fordi jeg hadde holdt det skjult i mange år. Så støtte de meg rett ut." • "Tidligere lå jeg på Heimly (hospits) med diabetesen min, og da sa mora mi til ambulansepersonellet at "Hun der har bare fått stoff i seg. Hun er ingenting å ha på". • "Eldste dattera mi giftet seg. Jeg fikk ikke komme i bryllupet. Jeg har ikke sett mannen enda". • "Jeg har flere døtre, og de har større forståelse. Men for hun ene, så er hun så fin på det at hun ikke vil ha med meg å gjøre. Mitt liv passer ikke inn i hennes". • "Min unge ble misbrukt i fosterhjem, men jeg ble ikke tatt med i samtalene med barnevernet".
--	---

<p>Stigmatisering</p>	<ul style="list-style-type: none"> • "Er man misbruker, så ser de ned på deg, ser deg som en sykdom – føler jeg av og til". • "Folk som går forbi tenker: - hvem er det for noen? En ser liksom at de står og skuler på deg der du går". • "Jeg føler at vi er en torn i politikernes rompeball – vi ligger der og irriterer og irriterer". • <i>"Når media skriver noe, så er det alltid den narkomane S, Ikke mennesket S. Vi vil jo bli sett på som mennesker".</i> • "Jeg var på postkontoret, fikk et anfall (diabetes) og datt rett om. Da var det hun bak disken sa: ikke rør henne for hun er narkoman! Jeg skulle ikke få hjelp fordi jeg er narkoman? Hvordan kan de se at jeg er narkoman?" • "De antar ting om oss hele tiden. At vi stjeler, at vi vil gjøre ting for dem om de tilbyr oss penger. At vi er villige til å gjøre alt for å få stoff!" • <i>De er så ute etter å selge drit for å tjene penger... Blodet bare drypper av avisene for tiden. Jeg kjenner ikke igjen noen ting.</i> • • "De prøver å gjemme oss, de kan jo ikke ha sånne som oss i

	<p>samfunnet”.</p> <ul style="list-style-type: none"> • ”Hvem er det for noen, tenker de når vi går forbi dem og plukker søppel”. • ”Du blir stemplet og så blir du avvist!” • <u>Om frivillige. Org: F.A:</u>” Jeg var innom en torsdag der. Da sa de: Du får ikke være her. Dere har deres dager. Dere har deres dager! De ser på deg som en annen person! ” (Torsdager er åpne dager for kvinner på frelsesarmeens velferdssenter i Stavanger). Denne kvinnen ble sendt bort på grunn av at hun ble sett på som rusavhengig mer enn kvinne). • ”Rusen er overskriften på livet vårt. Det er det de ser. Resten bare antar de. • ”De ser ikke mennesket i oss. De utelater alt ved oss. Alt annet enn rusen.”
<p>Å være kvinne i rusmiljøet</p>	<ul style="list-style-type: none"> • ”Jeg tror det er verre for kvinnfolk enn for oss mannfolk å være det (i rusmiljøet)”. • ”De er enda lavere enn oss når det gjelder ekskludering”. (Utsagn fra en mannlig deltager i fokusgruppen). • ”Det er det med kvinnfolk.... De er et lett offer”. • ”Folk tror at vi (kvinner) har en lavere moral enn folk flest fordi vi er avhengige av stoff. De tror at hvis de tilbyr oss stoff, så skal du sprike med beina, sånn blir kvinnfolkene i rusmiljøet sett på”. • ”Alle narkomane er prostituerte” (om kvinnelige rusavhengige sagt av kvinnelig deltager i fokusgruppen).

	<ul style="list-style-type: none"> • "De er et lett offer, de kan du true, det svake kjønn!"(Utsagn fra en mann i fokusgruppen).
<p>Implikasjoner til forbedret praksis</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>"De skulle begynt å forstå oss (sagt om ansatte i NAV).</i> • <i>"De skulle forstå oss og gi oss respekt (Sagt om ansatte i NAV).</i> • <i>"De må se på oss som mennesker, først og fremst (Sagt om ansatte i NAV).</i> • <i>"Lederen i bymisjonen kan komme ut med mer informasjon til samfunnet om oss og hvordan vi har det. Ikke bare han, men dere forstår... noen som kan gå ut og si at sånn og sånn er det. -Ikke sku dem unna! Prøve å vise omverdenen at det bor fine ting i oss".</i> • <i>"De må ta oss mer alvorlig " (Om ansatte i Nav).</i> • <i>"Vi skulle fått vise at vi hadde en nytteverdi. Ikke bare at vi er rusmisbrukere".</i> • <i>"Jeg synes at statsministeren skulle brukt penger på å få aviser og sånn til å slutte å skrive så aldeles mye løgn om oss. Hadde de bare sluttet med å dele oss inn i ulike lag... du er c-laget, du er b-laget... og så kommer a-laget, og det er stort! Hvorfor er ikke alle i samme gruppe"?</i> • <i>"Vi trenger mer arbeid. Flere tiltak. Da ville vi hatt flere alternativ. De (Samfunnet) ville sett annerledes på oss. Det er altså ikke bare folk som sitter på ræva med sprøyten i armen... Det er jo folk som kan jobbe! Folk som vil jobbe og vil hjelpe".</i>

5: Diskusjon

5.1. Innledning til kapittelet

Det er tydelig at man som rusavhengig fort faller utenfor fellesskapet. Flere av deltagerne i fokusgruppen har levd en større del av livet som ekskluderte på grunn av rus enn de har vært inkludert i samfunnet.

Noen av deltagerne har trolig vært ekskluderte siden fødselen, da de har vokst opp i hjem preget av omfattende rusproblematikk, og har selv begynt å ruse seg allerede mens de var barn. Andre igjen har hatt trygge oppvekstvilkår, tatt utdanninger og jobbet lenge før misbruket tok overhånd. Noen har fysiske plager som følge av rusen, mens andre ennå er noenlunde friske. Et par fra utvalget er uten fast bosted, noen bor på hospits, mens resten har fått seg kommunal leilighet. De aller fleste er fedre eller mødre, men bare få har kontakt med barna nå.

Til tross for at alle sammen er stilt utenfor samfunnet på grunn av omfattende rusproblematikk, er det allerede ved første øyekast tydelige forskjeller mellom alle i utvalget. Likevel virker det på meg, etter å ha kjent deltagerne i utvalget i flere år, at mange deler de samme erfaringer i forhold til opplevelsen av sosial eksklusjon.

Etter fokusgruppeintervjuet brukte jeg tid på å systematisere utsagnene eller dataene som kom frem under samtalen. Jeg systematiserte dem inn i kategorier som definerer utvalgets opplevelse av sosial eksklusjon inn i ulike livsområder eller dimensjoner ved livet. På spørsmålet om hva sosial eksklusjon eller utestengelse betydde for dem, gikk samtalen raskt over på en opplevelse av å miste eierskap og autonomi i eget liv. Det var en klar enighet i gruppen om at livene deres, i hvert fall på det økonomisk-praktiske plan, var under offentlig administrasjon. Jeg har derfor valgt å kategorisere utsagn som omtaler dette under overskriften; *Om å være umyndiggjort og ikke bli tatt på alvor.*

Videre i intervjuet tydeliggjøres opplevelsen av å være en marginalisert gruppe. De har opplevelsen av å være utestengt fra samfunnet. Det er en tydelig felles opplevelse av en polarisering mellom dem som rusavhengige og samfunnet ellers. I diskusjonen kommer det

klart frem en opplevelse av håpløshet i forhold til sin situasjon. Jeg har kategorisert denne klassen utsagn under overskriften; *Marginalisering og håpløshet*.

På spørsmålet om hvor eksklusjonen oppleves som vondes og sterkeste, kom svaret fra en samlet gruppe at det var i de nære relasjoner. Dette oppleves spesielt i forhold til å miste kontakt med familien. Jeg hadde forventet et større fokus på den emosjonelle opplevelsen av eksklusjon i forhold til det offentlige, men som en i utvalget sa;

”Det verste er å bli dømt og utstøtt av vanlige folk. På sossen (sosialkontoret), om du blir avvist, så gjør det ikke så mye, for du forventer ikke så mye av dem”.

Det ligger mye smerte og frustrasjon i tapet av de nære relasjonene i gruppen, og jeg har valgt å kategorisere utsagn som omhandler slike opplevelser under overskriften; *Eksklusjon fra de nære relasjoner*.

Utsagn som omhandler forskjellsbehandling er også satt inn under en samlet kategori. Det er stor enighet om at man som rusavhengig og ekskludert mister muligheter som andre i samfunnet har. Det ble også under diskusjonen i gruppen uttrykt at det også er forskjeller på hvordan samfunnet behandler mennesker med ulike typer rusavhengighet. Forskjellen som diskuteres handler om det er ulikheter på hvordan samfunnet behandler stoffavhengige og alkoholikere. Jeg har kategorisert utsagn som omhandler dette under overskriften; *Forskjellsbehandling*.

I en diskusjon som omhandler menneskers opplevelse av å være ekskludert på grunn av et avvik som ikke er godkjent i samfunnet er det naturlig at det vil komme utsagn som omhandler opplevelsen av å være stigmatisert. Gofmann (1963) sier at stigmatisering er med på å redusere et helt og vanlig menneske til å være bedrevet og redusert. Utvalgets opplevelse av stigmatiseringen har mye til felles med Gofmanns utsagn. Mange uttrykker en sterk følelse av mindreverdighet og det å bli sett ned på av vanlige mennesker. Jeg har kategorisert utsagn som omhandler slike opplevelser under overskriften: *Stigmatisering*.

I løpet av diskusjonen kom det noen få utsagn om det å være kvinne i rusmiljøet. Jeg kommer til å behandle disse utsagnene kort under overskriften: *Utsagn om det å være kvinne i rusmiljøet*.

Som avslutning på intervjuet spurte jeg gruppen om de hadde tanker om hva som kunne blitt gjort for at deres situasjon skulle bli bedre – hva som kunne bli gjort for at de skulle kunne

føle en større tilhørighet i samfunnet. Under overskriften: *implikasjoner til inklusjon*, behandler jeg gruppens tanker om hva som kunne bedret deres situasjon og fått dem mer inkludert i samfunnet.

Under behandlingen av de ulike utsagn fra fokusgruppen, har jeg hatt en avviksteoretisk forståelse. Med dette mener jeg at til grunn for deres opplevelse av sosial eksklusjon ligger deres normbrytende adferd og misbruksproblematikk. Avviket står, som tidligere nevnt, i forhold til normen som er gjeldende for samfunnet (Hillestad 2006, Skog 2006) og samfunnets reaksjon i forhold til normbryteren og avvikerer er eksklusjon og marginalisering (Becker 1963, Baumann 2005).

Som åpning på fokusgruppeintervjuet ba jeg deltagerne beskrive sin forståelse av begrepet sosial eksklusjon. Grunnen til at jeg gjorde dette, var for å finne en felles forståelse i gruppen av hva som skulle arbeides med i den tiden gruppen ble holdt. Selv om begrepet sosial eksklusjon ikke var et vanlig begrep å bruke for utvalget, lå det likevel en felles forståelse av begrepet som innebar utestenging fra det offentlige så vel som de nære relasjoner og familien. Flere viste klare tegn på at de følte seg urettferdig behandlet i eksklusjonen, både på grunn av det å bli ekskludert, men også i forhold til å bli kategorisert som en avvikende gruppe i samfunnet. Jeg vil behandle slike opplevelser under de enkelte punkter, men det er viktig å ha *in mente* at vår forståelse av normalitet og avvik ikke trenger å bli forstått på samme måte av normbryteren og avvikerer selv. Becker (1963) stiller spørsmål ved plasseringen av definisjonsmakten til normen. Hvilken rett har samfunnet til å tvinge andre til å legge seg inn under sine regler og normer? Og i neste rekke; hvor stor er sannsynligheten for at avvikerer som faller inn under samfunnets definisjon av avvik har den samme forståelse av seg selv som avviker?

Et klart trekk som viser seg under diskusjonen som fant sted i denne fokusgruppen er at utvalget følte seg urettferdig behandlet og misforstått, og samtidig var bærere av den skammen som ofte følger det å være ekskludert. Det kan virke som om man som ekskludert blir maktesløs i forhold til den situasjonen en er i, og i stedet for å ta opp kampen for sitt eget syn, så blir man av avviksstempelet og hensatt til et sted uten innflytelse.

I neste del skal jeg se på en del utsagn som omhandler utvalgets opplevelse av å miste deler av sin autonomi i møte med det offentlige. For mange oppleves dette som umyndiggjøring. Det er også i gruppen en sterk opplevelse i møte med det offentlige at de ikke blir tatt på alvor.

5.2 Om å være umyndiggjort og ikke bli tatt på alvor

På spørsmålet om hva utvalget la av forståelse til begrepet sosial eksklusjon var det en tydelig forståelse, og for deres del opplevelse, av å miste sin autonomi. Man blir på ulike livsområder satt under administrasjon av andre.

En deltager i fokusgruppen hevdet at:

”Sosial eksklusjon er at andre forvalter pengene mine”.

Et slikt utsagn sier mye. Selvsagt kan det påpeke evner hos den rusavhengige som økonomisk uansvarlig. Det vil i så fall passe godt sammen med den allmenne oppfatning eller stigmatisering av rusavhengige på et generelt plan. Det kan godt være tilfellet at sosialsystemet av erfaring har funnet ut at det må settes grenser for nettopp denne personen fordi økonomistyring ikke er en sterk side hos han. Uansett hva som ligger til grunn for avgjørelsen om å sette et menneske under økonomisk styring, så ligger det en nedjustering av dette menneskets frihet ved et slikt tiltak, en opplevelse som igjen styrker dette menneskets identitet som avviker i forhold til hva som er normen for hva et fullverdig samfunnsmedlem skal kunne klare. Underlid (2009) trekker fram autonomi som en av to grunnleggende faktorer for sosial deltagelse sammen med et minimum av helse. På denne måten blir sanksjonene fra det offentlige som fratrar individet selvvråderetten over seg selv ikke bare en reaksjon på avviket, men også et tiltak som vil fastholde et menneske i eksklusjon og utenfor sosial deltagelse. En annen i fokusgruppen har en lignende opplevelse:

”At det kommer en miljøarbeider som skal passe på meg er sosial eksklusjon”.

Han opplever ikke sosialsystemet som ivaretaende eller til stede for sitt eget beste, men som overvåkende og frihetsberøvende.

Underlid (2009) beskriver autonomi som avhengig av tre forhold: forståelse (selvinnsikt og innsikt i samfunnet), mental helse (livsmot, ønske om sosial deltagelse, livsmål og evne til å ta ansvar for sine egne handlinger) og mulighet og evne til å utføre betydningsfulle handlinger.

For den rusavhengige vil noen av disse forhold allerede være fratatt dem i eksklusjonen, og muligheten for å vinne tilbake selvråderetten og anerkjennelsen fra samfunnet som et selvstendig individ vil være nærmest umulig så lenge rusmisbruket er en del av en.

En av deltagerne i fokusgruppen mente seg fanget av systemet på grunn av den umulige situasjonen som skapes ved at man mister retten til å ta ansvar for eget liv:

”Systemet har rett og slett holdt oss bak lås og slå, og i skyggen av alle andre”.

Gruppen delte også en felles opplevelse av ikke å bli respektert i møte med det offentlige. De føler seg verken sett eller hørt av sine saksbehandlere, og anser sine muligheter for å nå inn i systemet med sine ønsker og meninger som nærmest umulige:

”Hele sosialsystemet er bygget på mistillit”, sier en av deltagerne.

En annen sier om sosialkontoret sitt:

”De tar aldri kontakt når du ringer og ber dem om å ta kontakt. Sånn har jeg holdt på i måneder”.

Det er altså en avstand mellom system og individ som for individet oppleves som utilgjengelig og fjernt. I møte med et stort byråkratisk system blir enkeltmenneskene små, og opplevelsen av å være ubetydelig er ikke langt unna. Man har heller ikke store muligheter til å påvirke det byråkratiske system, for avstanden mellom beslutningstaker i systemet og brukeren av systemet blir for stor. Dette på grunn av at systemet består av et uoversiktlig system for brukeren som fordeler avgjørelsesmyndighet over flere ledd. Baumann (1997) sier at slike byråkratiske leddelinger i en handlingskjede lett kan resultere i ansvarspulverisering hos den enkelte representant for systemet og forskyvning fra moralsk til teknisk ansvar i det enkelte ledd. I praksis vil dette si at den enkelte saksbehandler blir forhindret av systemet til å møte mennesker på en empatisk og nær måte. Den hjelpetrengende blir bare en sak med et saksnummer som skal behandles etter rutinemessige krav fremfor innen empatiens sfære. En av deltagerne som hadde store frustrasjoner i forhold til at han ikke følte seg sett av det offentlige sa følgende;

”Vi har ingenting vi skulle ha sagt mot det offentlige. For hva har vel en narkoman han skulle ha sagt opp mot for eksempel barnevernet”?

I dette utsagnet ligger det viktig informasjon. For det første at det er tale om en rusavhengig som har store frustrasjoner knyttet opp mot barnevernet. Det finnes selvsagt mange gode

grunner til å ta barna fra en person med omfattende rusproblemer. De fleste kan støtte et slikt vedtak. Men frustrasjonen til dette mennesket ligger i det at det ikke blir sett på som forelder med kjærlighet til sitt barn. For det andre sier hun noe om hennes forståelse av sin situasjon i møte med det offentlige. Barnevernet blir en motstander med så mye makt at hun på forhånd har gitt opp å kjempe for sitt eget syn eller for å få del i prosessen rundt sitt barn. Hun sier under samme del av intervjuet:

”Du blir lite verdsatt som mor til dine barn”.

Jeg tror nok denne moren godt kan stille seg bak vedtaket om at hun ikke bør ha ansvaret for sine barn så lenge situasjonen er slik den er. Men en skal ikke nedvurdere den menneskelige belastning som ligger i det å bli nedvurdert i forhold til en så grunnleggende menneskelig funksjon som det å være forelder -uansett om man er forelder på en god eller dårlig måte. I slike situasjoner der moren i tillegg til barnet også er hjelpetrengende blir relasjonen mellom ekspertmyndigheten som det offentlige representerer og den hjelpetrengende ikke bare preget av avstand og asymmetri, men også av holdninger av paternalistisk art (Schjelderup og Omre 2006).

En kan på sett og vis hevde at det i systemet finnes en grunnleggende mistillit til mennesker med bestemte avvik.

En mannlig fokusgruppedeltager sa:

”Hele sosialsystemet er bygget på mistillit”!

Giddens (1990) taler om tillit som en grunnleggende forutsetning for den personlige identitet og for samspillet mellom ulike aktører i det moderne fellesskap. I møte med det abstrakte systems upersonlighet blir enkeltmennesket stilt overfor krav om åpenhet og tillit til den andre, hevder han. I det siste utsagnet fra fokusgruppen finnes det ingen gjensidig tillit. I dette tilfellet blir den rusavhengige stående uten tillit fra systemet, noe som igjen kan føre til redusert autonomi i eget liv, og mistillit til systemet.

En annen i fokusgruppen utbrøt tydelig oppgitt til intervjuer:

”Hadde ikke du følt deg oppgitt om samfunnet aldri gav deg tillit”?

Tillit er viktig og en grunnleggende verdi som ligger til det menneskelige. Tilliten en gir sier noe om hvordan vi oppfatter hverandre, og tilliten en mottar fra andre er med på å bygge opp et menneske og bekrefte det som person. Når tilliten forsvinner, skapes det avstand, og kommunikasjonen mellom partene preges av avstand og mistillit.

Giddens (1990) taler om det abstrakte system, som det offentlige er, som en *ansiktsløs* og abstrakt størrelse. Det enkelte menneskes tilgang til dette systemet skjer gjennom *adgangsportene*. Disse adgangsportene er de *ansiktsforankrede forbindelsene* mellom

individet og det abstrakte system. -I dette tilfellet mellom den rusavhengige og det offentlige. De ansiktsforankrede forbindelsene som representerer adgangsportene til det offentlige vil i dette tilfellet være sosialarbeiderne eller miljøarbeiderne. Giddens (1990, s.66) sier som følgende om tilliten som må være en avgjørende faktor for kontakten i møte mellom individ og system:

”De ansiktsforankrede forpliktelser som knytter vanlige aktører opp i tillitsrelasjoner ved adgangsportene, omfatter vanligvis fremvisning av manifest troverdighet og integritet, og en atferd som signaliserer at alt er normalt, eller med flegma”.

Individet skal altså i adgangsportene til det abstrakte system kunne møte representanter for dette systemet som fremviser trygghet og møter individet med integritet.

Han hevder videre (1990, s.69) at:

”Tillitsholdninger eller mangel på tillit til bestemte abstrakte systemer vil ofte være sterkt påvirket av erfaringer fra adgangsporter (...) I enkelte tilfeller kan en person som har hatt uheldige erfaringer ved en bestemt adgangsport der de aktuelle faglige ferdigheter befinner seg på et lavmål, bestemme seg for å trekke seg fra klient-lekmanns-forholdet”.

Det svake ledd ved det abstrakte systemet ligger altså på det menneskelige plan og i evnene til den enkelte representant for systemet til å møte individer på en tillitsfull og ordentlig måte. I mange tilfeller som angår målgruppen for denne undersøkelsen, tror jeg at mye av problematikken er knyttet opp til dette. Den rusavhengige har kanskje gjennom kontakt med det offentlige system blitt møtt med så mye mistillit og motstand i forhold til sitt problem at han ser på systemet nærmest som et nødvendig onde å forholde seg til. Forholdet mellom den ansiktsforankrede forbindelse i adgangsporten, som sosialkuratoren i dette tilfellet blir, og den rusavhengige blir på denne måten et forhold uten gjensidig tillit, og et forhold som ikke fungerer slik det i utgangspunktet er ment å fungere. Hovedårsaken til dette ligger i måten sosialarbeideren praktiserer sine ferdigheter (eller manglende ferdigheter) innenfor sitt fagfelt i møte med den hjelpetrengende, og i den manglende tilliten som er til stede mellom de to. Tilliten er, som jeg diskuterte i teoridelen, en menneskelig verdi av objektiv størrelse. Den ligger bakenfor normen, og er grunnleggende for menneskets oppfattelse av seg selv og andre i et miljø.

Den ansiktsløse forbindelse, eller det abstrakte system, er avhengige av tilliten for å gjøre systemet tilgjengelig for mennesker. Det abstrakte system kan ikke i seg selv være bærer av verdien tillit, da denne verdien er knyttet sterkt opp til det menneskelige. Tilliten blir derfor plassert i de ansiktsforankrede forbindelsene i adgangsportene med hensikt å gjøre møtet

mellom system og individ mer humant. Problemene viser seg når kontakten mellom disse blir preget av at forbindelsen i adgangsporten, sosialarbeideren, møter individet med å forholde seg sterkere til systemet enn det menneskelige møtet. - Da forvitrer tilliten, og følelsen av å bli møtt på en respektløs måte kan bli sterk for den hjelpetrengende.

En deltager i fokusgruppen ser på det offentliges manglende respekt som et avgjørende element ved sin opplevelse av å være ekskludert:

”Respekt er det viktigste. Det får vi ikke der nede (på sosialkontoret)”.

En annen forteller om en særskilt opplevelse med sin sosialkurator:

”En kurator sa til meg at jeg skulle gå hjem og tenke på mitt forferdelige liv. Men det er jo for seint å snyte seg når nesen er borte”.

Den sist nevnte opplever altså ingen støtte eller hjelp som har noen verdi for sine problemer. Han anser sitt liv for å være redusert som følge av misbruket, og oppsøkte sin sosialkurator for å få praktisk hjelp i forhold til dette. Svaret han fikk viser en klar mangel på empati fra kuratorens side.

En viktig forutsetning for alt sosialt arbeid er at den hjelpetrengende blir møtt med empati fra sosialarbeideren. Det finnes mange definisjoner av hva empati er, men grunnleggende for empatien er at den tilegner seg innholdet i et menneskes vanskelige livssituasjon, og gjør det til sitt eget.

En skal som sosialarbeider åpne seg for innholdet i det som blir formidlet, og bli berørt av dette innholdet på en slik måte at en kjenner det angår seg selv (Wallin Weihe 2008). Det handler også om å hjelpe et menneske på en mer konkret måte. Respekten for det annet individ krever dette. Til tross for dette oppleves det nok ikke for alle på denne måten.

Mitt inntrykk, basert på mitt daglige arbeid blant rusavhengige i Stavanger, er at representanter for sosialsystemet noen ganger blir oppfattet som hindre av de rusavhengige. Det er viktig å understreke at problemene som den hjelpetrengende kommer for å få hjelp med ofte kan oppleves som større og vanskeligere dersom man ikke blir møtt på en forståelsesfull måte, og med en grunnleggende respekt for det menneskelige.

Å møte et menneske med forståelse og respekt handler om å ta dette menneskets behov på alvor. Blant deltagerne i fokusgruppen oppleves det ikke alltid slik:

”Vi blir stående månedsvis bak i en kø for å få tak i en leilighet, og det sliter og det sliter”.

Dette utsagnet ble sagt av en mannlig fokusgruppedeltager som hadde vært uten fast bopel i lange tider. Frustrasjonen over det offentlige var stor, og beskyldningene over sosialkuratorerne som unyttige og lite forståelsesfulle kom tett fra gruppen:

”Behandlingen vi får kan diskuteres”, hevder en av deltagerne.

”De er der bare for å heve lønn og levere ut en sjekk til oss”! Sa en annen.

Det virker som om de negative erfaringene med det offentlige var så vanlige det ikke lenger var noen overraskelse å bli møtt med avvisning der;

”Det verste er å bli dømt og utstøtt av vanlige folk. På sossen (sosialkontoret), om du blir avvist, så gjør det ikke så mye, for du forventer ikke så mye av dem”.

Utvalget i fokusgrupper er nokså enige i at det å være under offentlig administrasjon ikke er en god opplevelse. Man får inntrykk av at flere opplever en form for frihetsberøvelse fra det offentlige.

Likevel ser en at til tross for at det var stor enighet om at det å være avhengig av det offentlige ikke føles godt, fant en også klare utsagn som sa at de savnet et større engasjement fra den samme instans;

”Sosialkontoret er siste holdeplass. De ivaretar oss ikke. Klar dere selv, er beskjeden vi får”.

Disse ulike opplevelsene trenger likevel ikke være i konflikt med hverandre. Jeg tror at de fleste i utvalget ser på det offentlige som en nødvendig hjelp i sin vanskelige livssituasjon.

Problemene handler nok heller om hvordan det offentlige møter dem, og hvordan representantene fra det offentlige er i stand til å vise denne gruppen mennesker den respekten som de har krav på.

I forbindelse med et bokprosjekt som omhandlet rusmidler og språk spurte Wallin Weihe (1999) et utvalg helse og sosialarbeidere om hva som karakteriserte samtaler de hadde hatt med rusavhengige personer. Hans erfaring var at negative holdninger blant sosialarbeiderne ofte kom fram: *manipulering, aggressivitet, selvmedlidenhet, svindel, hjelpeløshet og stakkarlighet.*

Dersom disse karakteristikaene er en del av sosialarbeidernes forforståelse av den rusavhengige er det forståelig at den rusavhengige ikke føler seg ivaretatt på noen god måte. I ytterste fall kan slike karakteriseringer, eller stigmatiseringer, få store negative følger for den

rusavhengige; han blir ikke møtt med åpenhet. Han blir heller ikke møtt av en sosialkurator som har en oppriktig interesse av å se enkeltmennesket bak rusen.

Innenfor symbolsk interaksjonisme taler man om *referansegrupper* som avgjørende for hvordan man møter og forstår sin egen eller andres posisjon i forhold til en spesiell gruppe eller kategori (Levin og Trost 2005). Referansegruppen er en gruppe eller kategori av mennesker som et individ identifiserer seg med, eller som har holdninger eller meninger som har betydning for individet. Referansegruppen har et tosidig perspektiv. På den ene siden sier den noe om hvordan et individ skal forholde seg til omgivelsene sine, eller den gruppen han definerer seg inn under. På denne måten fungerer referansegruppen som et sosialt styringsverktøy for enkeltmennesket. På den andre siden kan en slik referansegruppe fungere som et kart for mennesker som står utenfor gruppen til å danne seg en forforståelse av hvordan mennesker som tilhører gruppen eller kategorien lever, tenker eller oppfører seg. Denne kunnskapen vil ofte basere seg på antagelser, og disse antagelsene vil ofte finne sitt uttrykk i form av fordommer og stigmatisering av individet som tilhører denne gruppen eller blir kategorisert inn i den.

Den rusavhengige blir nok i møte med det offentlige i mange tilfeller kategorisert med dårlige egenskaper før han har fått mulighet til å vise seg frem som noe annet. Det vil da være fare for at dialogen mellom hjelpemottaker og sosialarbeider i enkelte tilfeller være begrenset og styrt av sosialarbeiderens forforståelse. Behandlingen av ham er ofte et resultat av en sosialkurators tidligere opplevelse fra møter med andre rusavhengige, noe som igjen ikke sier noe om hvilken behandling han eller hun trenger i forhold til sitt behov (Wallin Weihe 1999).

Moncrieffe og Eyben (2007, s. 11), kategoriserer den byråkratiske avstandstaking til den stemplede som *byråkratisk stemplig*;

”One common characteristic of bureaucratic labeling is that it ensures a distance with minimal and, often no contact between the labeler and the labeled. This distance facilitates a lack of accountability to the labeled not only for how they are categorized but also for the outcomes of this categorization”.

Den byråkratiske avstanden som oppstår her har i sitt vesen at individet som er stemplet med disse ulike negative attributtene som er nevnt ovenfor, blir på grunn av den byråkratiske avstanden hjelpsløs i forhold til å avstigmatisere seg for å bli mottatt på en bedre måte av det byråkratiske system.

Kanskje er denne byråkratiske avstandtaking til individet et slags hjelpemiddel for den ansatte i det byråkratiske system? – En måte å avhumanisere den hjelpetrengende slik at vanskelighetene med å måtte trosse sine *livsytringer* (Løgstrup 1968) i møte med det annet menneske ikke blir for overveldende?

Det ligger nok mange skjulte årsaker til at et menneske utrunder en annen person med ufordelaktige stigma, og benytter disse som verktøy i sin videre måte å forholde seg til denne personen på. Goffman (1963, s. 15) har en forståelse av dette som er verdt å se nærmere på:

”By definition, of course, we believe the person with a stigma is not quite human. On this assumption we exercise varieties of discrimination, through which we effectively, if often unthinkingly, reduce his life chances” (...) *”Further, we may perceive his defensive response to his situation as a direct expression of his defect...”*

Med dette til grunn, er det lett å forstå den rusavhengiges opplevelse av å være krokbøyd og aldri få muligheten til å reise seg opp igjen. En av fokusgruppedeltagerne gav uttrykk for dette:

”Det å reise seg opp igjen er jo bare teoretisk. Det er ingen som klarer det i virkeligheten”.

En gjennomgående likhet mellom funnene i denne kategori er at de signaliserer dårlige erfaringer og en sterk opplevelse av å være det offentlige til bry.

Sosialt arbeid er underlagt mange hensikter, og en hensikt som ofte trekkes frem er den inkluderende (Sheppard 2006). Sosial arbeid har en særskilt interesse for den ekskluderte, og skal ha stort engasjement og interesse i å integrere og inkludere. Likevel, hevder Sheppard (2006), finnes det et stort paradoks ved sosialt arbeid og sosialhjelp, nemlig at sosialt arbeid, slik det i de fleste tilfeller fungerer, er ekskluderende, og vanskelig kan arbeide for inklusjon. Årsaken til dette er at det til rollen som sosialhjelpsmottaker automatisk følger stigmatisering og stempeling. Ser man på utvalget for denne undersøkelsen sin opplevelse av å være satt under administrasjon av det offentlige er det ikke vanskelig å tenke seg disse menneskenes opplevelse av nedverdiggelse knyttet til det å bli fratatt deler av sin autonomi. Det er også svært sannsynlig at om man blir stemplet som lite troverdig, manipulerende, aggressiv, stakkarslig osv av det offentlige, så er det vanskelig å unngå at ikke disse egenskapene blir lagt deg til last ellers i samfunnet også. Jeg skal gå videre i diskusjonen rundt stigmatisering som en egen del seinere under dette kapittelet.

Men aller først skal jeg diskutere en del utsagn som omhandler det å tilhøre en marginalisert og utestengt gruppe mennesker, og prøve å skildre den håpløsheten de så sterkt opplever i forhold til den situasjonen de lever i.

5.3. Marginalisering og håpløshet

Den *marginaliserte* er en person som lever på samfunnets skyggeside. Vedkommende er utestengt fra fellesskapet, og bryter det sosiale fellesskaps regler (Becker 1963). Han eller hun avviker fra det som er normen i et samfunn, og blir sett på som en avviker (Skog 2006). Utestengingen fra fellesskapet har en tosidig negativ effekt. Den ekskluderer et individ fra fellesskapet på grunn av et avvik som har størrelsesgrad som tilsier utestenging. Samtidig er faren til stede for at nettopp denne utestengingen fører med seg at omverdenen og han selv legger avviket som han er utestengt for til som en del av hans identitet, noe som igjen styrker tilhørigheten til den avvikergruppe han er kategorisert under (Skog 2006, s.210). Et stigma, eller et negativt stempel, som fører til et negativt selvbilde, fører i enkelte tilfeller til at individet trekker seg tilbake fra samfunnet og definerer seg bort fra de normer og mål som er gjeldende for dette (Skog 2006).

Identitetsteorien sier noe om den rolletilhørigheten et menneske har i relasjonen til andre mennesker (Levin og Trost 2005). Videre sier *den sosiale identitetsteorien* noe om gruppetilhørighet og menneskets tilhørighet i forhold til gruppen (ibid). Grunnen til at jeg begynner denne delen med dette, er at det er tydelig for meg fra inntrykkene jeg får gjennom mitt arbeide at gruppetilhørigheten i rusmiljøet er sterk (til tross for stadige indre konflikter). Det ser ut som om en del av de indre mekanismene til en utestengt gruppe mennesker er å vise til samhørighet i gruppen – *oss og dem*, en slags rettferdiggjørelse av sin egen eksklusjon ved å sette seg inn i en sammenheng, og kanskje et signal om samhold i en vond og håpløs situasjon. Becker (1963, s.38) sier dette på følgende måte:

”Members of organized deviant groups of course have one thing in common: their deviance”.

Han hevder at en avviker som tar skrittet inn i en organisert avvikende gruppe har tatt et markert steg bort fra samfunnet, og samtidig tatt en beslutning som har en enorm påvirkning av avvikerens oppfattelse av seg selv (Becker 1963).

Mertons tilbaketrekkingsteori (i Skog 2006) skildrer noe lignende ved å hevde at den utestengte ofte vil bruke sin avvikerstatus og sin identitet knyttet opp mot et sosialt

avvikerefellesskap, som rusmiljøet og kriminelle miljøer er, som en unnskyldning og årsak til de avvikende handlinger som rusing og kriminalitet. Dette er holdninger som jeg kjenner igjen fra mine erfaringer med rusmiljøet gjennom jobben min. Når man så er ekskludert og befinner seg i en såkalt organisert avvikende gruppe, er det den avvikende gruppens normer og regler som gjelder, selvsagt ved siden av samfunnets egne. Ofte har disse nye normene som man skal forholde seg til andre betydninger, betoning og hensikter enn i samfunnet ellers, og normbrudd innenfor den avvikende gruppe vil ofte straffes uten foregående rettergang.

Rusmiljøet i Stavanger, slik jeg har blitt kjent med det, har sterke voldelige virkemidler i forhold til brudd på sine normer, og mye av avgjørelsesmakten for hva som betegnes som normbrudd eller ikke sitter hos den som har makt i miljøet. Normene i rusmiljøet har samme funksjon som normene i samfunnet har. De er sosiale regler for hvordan man skal forholde seg til hverandre innenfor gruppen (Smith-Solbakken og Tunland 1997).

I litteratur som omhandler rusmiljøet og ulike rusproblematikk ser en ofte at forfatterne beskriver ulike miljøer knyttet opp til ulike former for rusavhengighet, eksempelvis *heroinmiljøet*, *amfetaminmiljøet* osv (ibid). På sett og vis kan slike kategoriseringer stemme, men min overbevisning er at disse *miljøer* handler mer om økonomiske nettverk knyttet til handelen rundt det enkelte stoff. Slik jeg har inntrykk av at det er i Stavanger, er at rusmiljøet er en mer eller mindre homogen størrelse som er delt inn i mindre sosiale nettverk uavhengig av hvilket rusmiddel de ulike medlemmer bruker. Disse mindre sosiale nettverkene er flyktige og endres stadig etter hvilke allianser en er knyttet opp til. Utvalget for denne undersøkelsen er tatt fra flere forskjellige slike mindre nettverk innenfor rusmiljøet i Stavanger, men det er likevel tydelig at de fleste definerer seg inn under den samme homogene størrelsen som rusmiljøet i Stavanger er.

Et tydelig trekk ved en stor del av utsagnene i fokusgruppen bekrefter dette, nemlig at de i flere tilfeller er formulert i tredje person entall: *vi er*, *vi blir*, osv. Kanskje gjøres dette for å understreke at en ikke står alene med de vonde erfaringene. Kanskje sier de noe om gruppetilhørighet, eller kanskje er formuleringen i tredje person sagt for å legge ansvaret for den situasjonen en er i på noe større enn seg selv alene?

Uansett, så sier dette noe om at det finnes en gruppe mennesker som er marginaliserte og utestengte på grunn av avvik som de har til felles, nemlig rusavhengigheten, uavhengig av type rusmiddel en bruker eller hvilken smågruppe en for tiden er innordnet. Sammen har denne gruppen en del felles erfaringer med hvordan det oppleves å leve som utestengt fra

samfunnet. Sammen har de en vond opplevelse av håpløshet i forhold til å være kategorisert som avvikere og ekskludert fra samfunnet.

En av gruppens deltagere skildret dette med oppgitt stemme under samtalen dem imellom; *”Vi får jo aldri reist oss opp. Vi går jo rundt halvkrokete hele tiden! Du får jo aldri reist deg opp! Samfunnet tillater ikke det”*.

I dette utsagnet ligger det mye fortvilelse. Hun forteller om en håpløs situasjon der hun nærmest kategoriserer seg som krokete, eller krøpling. Dette er en vanskelig situasjon. Hun signaliserer også et ønske om å reise seg, men i møte med samfunnet opplever hun seg trykket ned igjen. Hun hevder at samfunnet ikke tillater at rusavhengige skal få muligheten til å reise seg igjen. Mye i dette utsagnet er nok sant. For veien ut av misbruket er lang og krevende. Tapt tillit er vanskelig å rette opp igjen, og det er en kjent sak at blant annet arbeids- og boligmarkedet i stor grad er utilgjengelig for rusavhengige (Skog 2006). Videre blir man nødt til å definere seg bort fra et fellesskap for å få plass i et nytt. Mange må legge om levemåten fra kriminell til lovlydig. Og man må si farvel til rusen.

For mange virker livet i rusen nærmest som en nedadgående negativ spiral. Denne består av ulike momenter i den rusavhengiges tilværelse som gjensidig forplikter hverandre på en negativ måte, og gjør håpløsheten for den rusavhengige stadig sterkere. Man begynner av ulike årsaker å ruse seg. Dette vil i de fleste tilfeller føre til tap av skole eller arbeid etter hvert som misbruket blir alvorlig og uten kontroll, og blir stående uten annen inntekt enn sosialpenger eller trygd. Den rusavhengige blir derfor ”tvunget” til å skaffe seg rus og midler til rus på en alternativ måte, som i mange tilfeller er kriminell. Underveis i dette løpet mister man kontakten med rusfrie kontakter og sosialt nettverk i det lovlydige samfunnet.

Andre forfattere skildrer det samme ved hjelp av andre virkemidler. Smith-Solbakken og Tungland (1997) gjør det ved hjelp av rolletapstrappen, som skildrer den samme nedadgående bevegelsen etter hvert som man fjerner seg fra samfunnet.

I følge det siste utsagnet til fokusgruppedeltageren er det samfunnet som står i veien for inklusjon og oppreisning. *”Samfunnet tillater ikke det”*, hevder kvinnen i fokusgruppen. Det ligger en forståelse av at samfunnet står over den rusavhengige og dømmer ham eller henne til utestengelse for så lenge som samfunnet selv finner det for godt. Den rusavhengige selv finner det umulig ved egne krefter å finne veien ut av eksklusjonen.

Flere utsagn fra fokusgruppen bekrefter dette:

”Vi har kommet skjevt ut, og det skal vi lide under”.

”Vi blir satt i bås, og der blir vi værende”.

Individet er på sett og vis underlagt en indre tvang, og er på denne måten ute av stand til å velge annerledes enn det gjør. Rusens krefter er store, og jeg har mange eksempler fra mitt daglige arbeid om ruskraften som har overvunnet og knust familiebånd, fremtidshåp og til og med mødres valg mellom rus og barn. Til tross for dette ser jeg i sjeldne tilfeller at mennesker med alvorlig rusproblematikk også er i stand til å forlate rusen og begynne på et nytt liv som rusfri. I denne sammenhengen skriver Skog (2006, s. 202):

”Den avhengige er slett ikke ute av stand til å velge, men han eller hun står ovenfor en variant av pest eller kolera: Den såkalte dissonant avhengige slites mellom på den ene side sterk appetitt på sitt stoff og de virkninger det gir, og på den annen side sterke grunner for å unnlate å konsumere det”.

Den rusavhengige har altså, ifølge Skog, et reelt valg mellom et rusfritt liv og et liv i rusen. Likevel ser jeg i mitt daglige arbeid at rusen tilsynelatende har de sterkeste argumentene, og vinner de fleste kampene om den rusavhengige. Kanskje er det som mannen i fokusgruppen sa, at det å reise seg bare er teoretisk for de fleste. Det kreves mye for å klare det, og ikke bare ligger kravene på individet selv. Mye av årsaken til at en rusavhengig klarer å forlate ruslivet ligger i innsatsen og støtten fra samfunnet. En fokusgruppemedtaker sier som følgende:

”Folk sier; du har jo et valg... det er jo din feil at du har kommet i denne situasjonen! – Men hvordan faen kan jeg det (velge å komme seg ut av ruslivet), når jeg ikke har hjelp til å komme meg ut?”

Videre sier fokusgruppemedtakeren:

”Mener de at jeg skal greie det selv? Jeg kan godt innrømme at jeg ikke greier det selv!”

Følelsen av håpløshet i utsagnene er til å ta og føle på. Han føler seg alene og overlatt til seg selv i møte med sine omfattende problemer. Mange rusavhengige har nok en sterk følelse av å være urettferdig behandlet i sin livssituasjon. Ikke alle forstår grunnen til at de er ekskluderte (se Becker 1963), og oppfatter seg heller ikke som avvikere på samme måte som samfunnet oppfatter dem.

Becker (1963, s. 3).hevder;

“At the extreme, some deviants develop full-blown ideologies explaining why they are right and why those who disapprove of and punish them are wrong”.

Det er altså i mange tilfeller ulike oppfatninger av situasjonen avvikeren befinner seg i, avhengig av hvilken side av avviket man står på (se *ibid*). Uansett så har avviket og de attributter som en legger til avviket blitt en del av dette menneskets sosiale identitet, eller *virtuelle sosiale identitet*, som Goffman (1963) ville kalle det. Den virtuelle sosiale identitet forteller noe om et menneske og om de attributter som samfunnet legger til dette menneskets identitet kun knyttet opp til de stigma som hører til den avvikerguppen som vedkommende hører til under. Under denne forutsetning blir mennesket plassert med det hele og fulle ansvar for sitt avvik, og ilagt ansvaret for sin egen eksklusjon. Den virtuelle sosiale identitet trenger ikke fortellesannheten om et menneske. Det ilegger et menneske en rekke diskrediterende attributter som blir liggende ved dette mennesket til hinder og belastning. Den *virkelige sosiale identitet* forteller gjerne en annen historie, kan hende om årsaker til avviket som mer ligger utenfor den ekskludertes kontroll.

Goffmann (1963, s. 13). sier som følgende:

”Note that there are other types of discrepancy between virtual and actual social identity, for example the kind that causes us to reclassify an individual from one socially anticipated category to a different but equally well –anticipated one, and the kind that causes us to alter our estimation of the individual upward”.

Det kan være tilfellet at det vanlige syn på misbrukeren samfunnet innebærer en viss urettferdighet som er med på å fastholde individets status som utestengt eller ekskludert. Noe som igjen medfører at fellesskapets ansvarsfølelse for mennesker med denne type problematikk faller bort, eller i stor grad medfører at ansvaret for avviket legges over på misbrukeren selv.

Opplevelsen til de involverte i fokusgruppeintervjuet tilsier i hvert fall dette. De føler seg alene med sitt problem, og utestengt fra en del rettigheter som et annet inkludert medlem av fellesskapet hevder retten på. En annen sterk opplevelse som viser seg er følelsen av ikke å bli sett som noe annet enn en rusavhengig. For mange er det kun den virtuelle sosiale identiteten som kommer frem. Den virkelige sosiale identitet som forteller en sannere historie om et individ kommer ikke til syne, og opplevelsen av urettferdighet og håpløshet knyttet til eksklusjonen blir i flere tilfeller resultatet.

På spørsmål fra intervjuer om ikke informasjon og større åpenhet om problemene til de rusavhengige ville hjelpe, kom svaret fra en kvinnelig deltager i fokusgruppen:

”Jeg må snakke for meg selv, og det gjør jeg. Jeg tror ikke på noe informasjon, ting ligger så hardt nedgravd i folk at det skal hundre år og vel så det til for at ting skal bli forandret. For

min del handler det om at jeg ikke må ta alt det negative alvorlig. Ikke ta denne fordømmelsen alvorlig. Det tror jeg er min redning. Det er rett og slett for dumt å tas alvorlig!”

Denne kvinnen har altså valgt å leve med den situasjonen hun er i. Hun er ikke enig i samfunnets negative oppfattelse av hvem hun er, men hun opplever en stor oppgitthet og maktesløshet ovenfor den oppfatningen samfunnet har av henne. Hun har heller ikke tro på at opplysning og åpenhet om hennes situasjon skal tale til hennes fordel. Hun mener at fordømmene mot henne og andre rusavhengige er så sterkt fundamentert i samfunnet at kampen for et åpnere og mer inkluderende samfunn nærmest er umulig.

Flere av deltagerne i utvalget ser heller ingen vilje i det politiske systemet til å gjøre situasjonen deres bedre. En annen i fokusgruppen sier som følgende:

”Jeg føler vi er en torn i politikernes rumpeball. Vi ligger og irriterer og irriterer. Og så prøver de å gjemme oss”.

Det virker som om utvalgets opplevelse av samfunnet utenfor, med politikerne som representanter, er et samfunn som ikke ønsker å inkludere den rusavhengige. De føler seg som en samfunnsbyrde og en belastning. Og det er, etter min erfaring, en vanlig oppfattelse i rusmiljøet i Stavanger at den rusavhengige er uønsket og har lite å bidra med i fellesskapet.

En annen i utvalget ser på seg selv og sin gruppe avvikere som en samfunnsfiende:

”Så er det vel sånn at en trenger en fiende for å stå sammen i samfunnet. Og da blir det vi som rusmisbrukere som blir fienden sammen med utlendinger og psykiatriske pasienter. En må alltid ha en fiende utenfor for at en skal være venner innenfor. Men det er for dumt. Jeg tar det ikke alvorlig”.

I følge Smith-Solbakken og Tunglund (1997, s.156) ligger hovedgrunnen til samfunnets irritasjon ikke i selve rusmisbruket, men i livsstilen knyttet til misbruket;

”Det er først og fremst livsstilen det reageres og sanksjoneres mot, ikke at noen bedøver seg og bruker kjemiske krykker i hverdagen. Altså er det ikke rusinntaket som er avgjørende, men hvordan man lever livet sitt og hvilken sosial posisjon man har i samfunnet”.

De bruker sosietetsmisbrukeren som sammenligning, og hevder at så lenge man er i stand til å gjøre jobben sin, og fylle de krav som stilles til dem, så reagerer ikke samfunnet på om man har et misbruksproblem på si (ibid). Denne tanken blir tatt opp av John Rawls (2001, s.124) under hans behandling av et samfunns dårligst stilte;

”Vi ser ikke på deres ve og vel i lys av noe moralsk eller personlig ideal. Vi trenger heller ikke noe mål for borgernes moralske evner eller andre ferdigheter eller et mål for i hvilken grad

borgerne faktisk har realisert dem, så lenge evnene og ferdighetene deres er tilstrekkelige til at de kan være normalt samarbeidende medlemmer av samfunnet”.

I en liberalistisk tankegang som Rawls (2001) er representant for fremmes likhetsidealet sterkt. Alle mennesker skal ha de samme muligheter til vekst, og ha de samme muligheter til å lykkes i livet. Faren med dette synet kan være at ikke alle mennesker har den nødvendige handlefriheten til å kunne innfri slike muligheter for seg selv. Heller ikke alle har muligheten til å innfri kravet fra samfunnet om å være et *normalt samarbeidende medlem*. For en rusavhengig kan slike muligheter ligge utenfor avhengigheten. En faller utenfor arbeidsmarkedet, og en er fratatt den grunnleggende forventningen et samfunn har til sine individer om samarbeid til fellesskapets beste. For den rusavhengige forsterker dette marginaliseringen fra samfunnet, og opplevelsen av ikke å ha krav eller rettigheter i fellesskapet blir for mange fremtredende.

Det kan virke som om det Smith-Solbakken og Tunglund (1997) hevder, at rusavhengigheten ikke i seg selv er ekskluderende fra fellesskapet så lenge aktiviteten er til stede. Dette er også et poeng som deles av enkelte i utvalget for denne undersøkelsen.

Et av de mannlige medlemmene i fokusgruppen legger vekt på behovet for aktiviserende tiltak for rusavhengige:

”Vi trenger mer arbeid. Flere tiltak. Da ville vi hatt flere alternativ. De ville sett annerledes på oss. –Det er altså ikke bare folk som sitter på ræva med sprøyten i armen. Det er jo folk som kan jobbe! Folk som vil jobbe og vil hjelpe”.

Utvalgets opplevelse av utestenging er altså sterkt knyttet opp til deres manglende mulighet til å bidra i fellesskapet og deres måte å leve livet på. Som det fremstår fra det siste utsagnet fra fokusgruppen, så blir man som rusavhengig utestengt fra muligheten til å bidra i samfunnet, selv om ønsket om deltagelse i samfunnet er tilstede. Jeg har selv erfart at det er stor arbeidsvilje blant rusavhengige i Stavanger. Det ser jeg gjennom den store oppslutningen til arbeidsmarkedstiltakene jeg er ansvarlig for. Likevel er det et hovedproblem knyttet til det å innlemme den rusavhengige i arbeidslivet, nemlig mangelen på forutsigbarhet og evnen til forpliktelse til arbeidsavtaler hos de ansatte. Rusbehovet for en rusavhengig er så omfattende at både familie, skole, jobb og andre avtaler kommer i andre rekke etter at behovet for rus er tilfredsstilt (Smith- Solbakken og Tunglund 1997).

Selv har jeg erfart gjennom mitt yrkesliv at den psykiske og den fysiske tvangen som rusavhengigheten setter den rusavhengige i er av så stor styrke at den kan få mødre til å velge

rusen framfor sine barn og tvinge mennesker til å utføre skadelige handlinger mot seg selv og andre for å unngå en dag i abstinenser. Rusavhengigheten vil nok i mange tilfeller bli stående i veien for at den rusavhengige skal kunne delta i normalt arbeid og å forholde seg til normen om deltagelse i arbeidslivet.

Man kan også hevde at normen om deltagelse i samfunnets produksjon er den som ekskluderer mange rusavhengige fra samfunnet, mye på grunn av arbeidets manglende fleksibilitet til å innlemme mennesker med store problemer i arbeidslivet. Dette skal jeg diskutere nærmere i den avsluttende delen av diskusjonen.

Baumanns (2005) tese om at det moderne samfunn anses som moderne kun i den forstand at det hele tiden moderniserer seg selv, blir en viktig norm for innlemmelse i fellesskapet.

Og denne moderniseringen har sitt fundament i medlemmenes aktivitet for fellesskapet. Som beskrevet i teoridelen for denne undersøkelsen ligger derfor ethvert medlems innlemmelse i samfunnet begrunnet i dets frihetsovergivelse for å ta del i samfunnsmaskineriet (Baumann 2005). Denne frihetsovergivelsen, som Baumann taler om, møter motstand i tvangen som rusen setter den rusavhengige i, og den rusavhengige må i noen tilfeller velge mellom marginalisering på grunn av rus og inkludering som følge av at man underlegger seg samfunnets norm om delaktighet i arbeidslivet. På denne måten kan normen virke *selv-marginaliserende* (Baumann 2005) på den rusavhengige, fordi tvangsaspektet ved rusavhengigheten gjør valget om å velge den normlydige veien veldig vanskelig.

Opplevelsen av marginalisering viser seg å være en tydelig del av mange rusavhengiges forståelse av seg selv og sine situasjoner. Noen ser på seg selv som annerledes enn andre i samfunnet. Dette kom frem i fokusgruppeintervjuet. Den ene i utvalget henvendte seg til intervjuer og sa:

”Du har et ordnet liv. Vi har ikke et ordnet liv. Det er det som er forskjellen”.

Intervjuers ordnede liv innebærer nok en større grad av innordning under de ulike samfunnsnormene.

Michael Sheppard (2006, s.5) beskriver sosial eksklusjon og inklusjon som

”Two sides of the same coin”.

Han hevder at marginalisering og eksklusjon er et resultat av de skadede relasjonelle bindingene mellom individ og fellesskap, der de inkluderte står på den ene siden av samfunnet og de ekskluderte står på den andre siden. Likevel er nok ikke skillet mellom inkludert og ekskludert så markert som Sheppards (2006) utsagn gjerne kan gi uttrykk for. Flere av utsagnene i fokusgruppen poengterer at det innenfor rusmiljøet finnes forskjeller på hvordan

man blir oppfattet innad i rusmiljøet og utad i samfunnet. Jeg skal i den neste delen diskutere noen av disse utsagnene.

5.4: Forskjellsbehandling innad i- og utenfor miljøet

Det ble i fokusgruppen brukt en del tid på å diskutere forskjeller på hvordan man ble behandlet som rusavhengig, og da særlig i forhold til forskjellen mellom å være stoffavhengig og alkoholiker. Forskjellen som særlig kom frem i fokusgruppen var hvordan man ble sett på av omverdenen utenfor rusmiljøet:

”Skillet mellom narkomani og alkoholisme er ikke stort, men narkomani er tross alt ulovlig, det er ikke alkoholisme”.

Han som fremmet dette utsagnet er selv alkoholiker, og bruker ikke stoff i det hele tatt. Han har et like stort rusproblem som resten av gruppen, og skadevirkningene fra alkoholen er på ham like tydelige, om ikke enda mer omfattende enn hos de andre i gruppen. Likevel tror jeg det er viktig for den som lider av misbruket å gjøre skammen knyttet til det minst mulig.

Det finnes ulike grader av normbrudd. Ser man på bruk av illegale rusmidler er ethvert bruk et normbrudd. Mens bruken av legale rusmidler må defineres som gradsfenomener (Skog 2006). Graden av avviket defineres i forhold til skadene den utgjør for den som bruker rusmiddelet og for resten av samfunnet. Bruksmønster og brukshyppighet avgjør vurderingene av hvor omfattende avviket er (ibid). Likevel vil aldri alkoholmisbruk bli betegnet som et kriminelt avvik slik som bruk av illegale rusmidler.

Det er derfor, som overnevnte sitat fra fokusgruppen sier, gradsforskjell i forhold til avvik mellom alkoholisme og narkomani. Hvor langt borte fra normen en beveger seg bestemmer også graden av avviket og hvordan samfunnet skal sanksjonere mot avviket. Alvorlige kriminelle handlinger beveger seg langt på utsiden av normen og defineres av samfunnet som et sterkt avvik, mens ikke-kriminelle handlinger eller forseelser som å drikke for mye på fest eller å begå mindre brudd på trafikkreglene blir definert som små avvik (Becker 1963).

Alkoholikeren i fokusgruppen begår ikke noen form for kriminell handling når han går på polet og handler sprit, eller i butikken og kjøper øl. Den avvikende og kriminelle handlingen skjer idet han drikker i det offentlige rom og oppfører seg på en måte som virker truende eller skremmende på andre.

Alkoholikeren i fokusgruppen fortsetter:

”Jeg tror det er en forskjell på oss som er alkoholikere og de som er narkomane. Jeg tror de narkomane er enda lavere enn det vi er”.

Den narkomane er ofte stilt i en vanskelig situasjon på grunn av sitt rusmisbruk. De narkotiske stoffene er for det første illegale, og er kun tilgjengelige gjennom kontakter i et illegalt marked (Smith-Solbakken og Tunglund 1997) Videre er stoffene så dyre at det for de fleste kreves kriminelle handlinger for å skaffe pengene til veie. En intervjustudie ved sprøytebussen i Oslo i 1997 viste at 23 % av inntektene til en rusavhengig kom fra vinningsforbrytelser og 42 % kom fra stoffsalg (Fekjær 2004). Resten av inntekten kommer mest sannsynlig fra det offentlige i form av sosialstønad og trygdepenger, lån innad i miljøet og tiggning. Tallene kan selvsagt ha endret seg siden denne undersøkelsen, men de sier likevel noe om hvilken innsats det kreves av en stoffavhengig på det kriminelle plan for å skaffe penger til stoff. Det finnes også et stort mørketall i forhold til de midlene en rusavhengig skaffer til veie fra familien. Disse midlene blir gitt som støtte til den rusavhengige. Det er nok også et stort mørketall i forhold til uanmeldte tyverier hos nær familie.

En alkoholiker er ikke avhengig av et ulovlig stoff, og har muligheten til å skaffe rusmiddelet sitt i de fleste dagligvarebutikker og vinmonopol. Selvsagt finnes det også ulovlig alkohol på markedet, men normbruddet ved å kjøpe smuglersprit eller hjemmebrent er ikke i samme størrelsesgrad som normbruddet som ligger i kjøp og salg av narkotiske stoffer. Den økonomiske situasjonen for alkoholikeren er også annerledes enn for den stoffavhengige. Alkoholen er billigere å skaffe til veie, og flere av alkoholikerne jeg har kontakt med gjennom mitt arbeid sier selv at de klarer å finansiere forbruket sitt uten å måtte ty til kriminelle handlinger.

En annen forskjell som det er verdt å merke seg, som kommer til uttrykk i fokusgruppen, er at stigmatiseringen knyttet til en stoffavhengig er annerledes enn for en alkoholiker. En av fokusgruppens stoffavhengige uttrykte dette på følgende måte:

”Narkoman mann rante en gammel kone (henviser til fiktiv avisoverskrift). Alt dreier seg om de narkomane. Hva med alkoholikeren? –Du blir stemplet og så blir du avvist”!

Han mener selv at de ulike negative attributter en narkoman blir stemplet med ikke er de samme som en alkoholiker blir stemplet med. Likevel vil jeg hevde at i det store og det hele er avstanden til innlemmelse i samfunnet for både den stoffavhengige og alkoholikeren smertefullt langt borte. Og for begge er årsaken til dette sentrert rundt rusavhengigheten.

Innad i fokusgruppen, til tross for ulik avhengighet til ulike rusmidler, var opplevelsen av å bli behandlet annerledes enn andre i møte med det offentlige og samfunnet en felles opplevelse for utvalget, og det var stor enighet i gruppen om at man som rusavhengig blir møtt på en mer nedlatende måte enn det andre blir:

”Vi blir behandlet annerledes enn andre om vi ber om et eller annet”.

Uttalelsen henviser til møter med det offentlige. Og som nevnt i underkapittel 5.2, er en vanlig oppfattelse blant helse- og sosialarbeidere at den rusavhengige innehar uegenskaper som *manipulering, aggressivitet, selvmedlidenhet, svindel, hjelpeløshet og stakkarslighet* (Wallin Weihe 1999).

En kan stille seg spørsmålet om disse negative attributtene ligger til grunn for sosialarbeiderens forforståelse av den rusavhengige, og er med på å påvirke dennes forforståelse av sin klient. I så fall bekrefter dette utvalgets opplevelse av å bli behandlet annerledes og på en dårligere måte enn andre som ikke har rusproblem i møte med det offentlige.

En annen deltager i fokusgruppen bekrefter det forrige utsagnet:

”Vi må stresse ekstra i forhold til det andre må, på sosialen, trygdekontoret, NAV, uansett hva det er”.

Dersom det er slik at mange helse- og sosialarbeidere har en negativ forforståelse av rusavhengige er det naturlig at den rusavhengige opplever mer stress i forhold til møtet med det offentlige. Ikke bare skal vedkommende fremme sin sak og be om hjelp for sine problemer, hun må i tillegg overbevise saksbehandleren om at hun ikke innehar de negative attributtene som saksbehandleren i mange tilfeller har en forforståelse av at hun har, for å få tillit inn i systemet (Giddens 1997).

Mitt inntrykk av utvalgets oppfatning av kvaliteten over behandlingen de får av det offentlige var at den i mange tilfeller er mangelfull og lite tilfredsstillende. En av fokusgruppens medlemmer uttrykker det slik:

”Men den behandlingen vi får kan diskuteres”.

Mitt inntrykk etter fokusgruppen og etter mange samtaler med rusavhengige mennesker jeg møter i mitt daglige arbeid er at opplevelsen av urettferdig behandling ligger langt fremme i deres bevissthet. De opplever, etter eget sigende, å få dårligere behandling enn rusfrie mennesker, og mister mye av muligheten for egen påvirkning av sin sak fordi det ofte ikke finnes gode tillitsforhold mellom hjelper og hjelpetrequende.

Det kan i enkelte tilfeller virke som at når autonomien forsvinner eller blir redusert, sviner også mulighetene til det berørte individ til å påvirke sin egen saksbehandling og saksgang.

Underlid (2009, s.303) sier om ubehaget ved å få innskrenket sin autonomi:

”Ubehaget ved å bli utsett for ulike former for innblanding i eins eige liv i form av uønskt kontroll, overvaking og autonomiinnskrenking, rammar i dag helst dei som ligg nedst i det økonomisk-materielle hierarkiet- og i andre hierarki som rangordnar menneske. Det finnst knapt noka gruppe som i større grad vert utsett for slikt enn sosialklientar, og dei har lite å verje seg med”.

Mange rusavhengige er i nettopp denne situasjonen som Underlid viser til. En er underlagt et system der autonomi er underlagt viktigheten av kontroll og redselen for å bli manipulert og lurt. Og som vist ovenfor ligger nettopp slike negative attributter godt plantet i mange helse- og sosialarbeideres forforståelse av den rusavhengige.

Underlid (2009) hevder at tilfredsstillingen av behov er et rettferdighetsspørsmål, der det underliggende premiss er *respekt*. Jeg vil hevde at man finner svært lite respekt for mennesket i overvåkende og kontrollerende systemer.

I Norge har vi hatt en viss positiv utvikling i å grunnfeste alle menneskers rett til formell likhet med tanke på sivile og politiske rettigheter (Underlid 2009). Likevel ser det i enkelte tilfeller ut som om dette er rettigheter som mer finner sin plass på papiret enn i det virkelige liv.

Underlid (2009, s.173) sier dette på følgende måte:

”Rettar si moralske kraft vert henta frå sjølve rettferdsideen og frå dei ideelle og moralske rettane, men dette er også eit spørsmål om makt – kva for nokre grupper som maktar å definere kva som er rett og urett, og som har dei nødvendige ressursane til å lovfeste viljen sin. I eit samfunn med privat eigedomsrett til produksjonsmidla og som dessutan er merkt av store sosioøkonomiske skilnader, kan slik makt lett følgje ”lommeboka”.

Dette sitatet sier noe om hvor definisjonsmakt av hva som er rett og urett ligger. Mange rusavhengige opplever nok at deres rett til å definere sine rettigheter forsvinner på grunn av deres manglende ressurser og delaktighet i samfunnet. Det oppleves nok for mange marginaliserte mennesker vanskelig å hevde krav på samfunnsrettigheter når man i samme situasjon opplever seg ekskludert fra det samfunnet man stiller krav til.

Jeg har i det foregående diskutert en rekke utsagn fra fokusgruppen som omhandler opplevelsen av eksklusjon, marginalisering og forskjellsbehandling i møte med samfunnet og i miljøet den rusavhengige befinner seg i. I det neste skal jeg diskutere utvalgets opplevelse av eksklusjon i de nære relasjoner. Opplevelsen av eksklusjon i de nære relasjoner har et mer personlig preg. Et utsagn fra fokusgruppen som skildrer dette på en god måte er utsagnet som ble brukt under kapittel 5.2:

”Det verste er å bli dømt og utstøtt av vanlige folk. På sossen, om du blir avvist, så betyr det ikke så mye, for du forventer ikke så mye av dem”.

5.5: Eksklusjon fra de nære relasjoner

Mitt inntrykk, som den siste uttalelsen støtter opp under, er at den negative opplevelsen av sosial eksklusjon oppleves på det sterkeste i de nære relasjoner. I denne delen kommer jeg hovedsakelig til å diskutere de nære relasjoner med et særlig henblikk på familien.

Grunnen til at jeg velger familien som fokus, er at utvalget for denne undersøkelsen stadig kom inn på sårheten som oppleves når man blir utestengt av sine egne. Familien har også i de fleste tilfeller en viktig personlig betydning (på godt og vondt) for et menneske, og familien har en svært viktig samfunnsmessig funksjon (Finseth 1981).

I møte med store og omfattende personlige og familiære problemer utsettes de nære relasjoner for utfordringer som ikke alltid lar seg løse for familien (ibid).

I fokusgruppen ble det lagt stor vekt på familien som en positiv støtte i vanskelige situasjoner. Og det virker som om de i utvalget som fremdeles hadde kontakt med -og en plass i familien fremdeles hadde opplevelsen av å være inkludert på enkelte områder i livet. Den ene kvinnen i fokusgruppen sier:

”Du har mer kapasitet til å gjøre ting hvis du har familien bak deg”.

Deltagelse og innlemmelse i et fellesskap har stor betydning for menneskets mentale helse, og på det enkelte menneskes syn på seg selv (Finset 1981). Familien har en spesiell rolle i forhold til enkeltindividet, og har tradisjonelt hatt et ivaretaende ansvar for familiens

medlemmer. Familien har altså funksjoner som gir tilhørighet og støtte. Finsnes (Finsnes 1981, 70) sier som følgende om det velfungerende nære sosiale fellesskap:

”...en psykisk sunn person vil ofte være vel integrert i et sosialt fellesskap med en eller flere virkelig nære venner og oppleve sitt forhold til slekt, naboer og venner som tilfredsstillende. I en krisesituasjon vil personen ikke føle seg utstøtt av dem, men snarere føle at det er mulig å få støtte”.

Finsnes hevder også at dersom støtten fra de nære relasjonene er manglende, er faren for at problemet for den enkelte oppleves som større og mer uoverkommelig (Finsnes 1981). Familien har i sin nære relasjon til sine medlemmer en annen måte å se på individet enn det offentlige. I det offentlige møtes mennesket med krav, og vi blir vurdert ut fra våre ytelser. I familien og de nære relasjoner vurderes et menneske som sønn (eller datter, far o.l.), uansett hvilke prestasjoner som ligger til grunn (Moe 1994). På mange måter ligger det i dette utsagnet en forståelse av at familien tåler mer av et familiemedlem enn det offentlige gjør. Det ligger ikke krav om ytelse for å være innlemmet i familien, slik det på mange måter gjør i forhold til inkludering i det offentlige eller i samfunnet. Likevel tør jeg hevde at familien ikke er usårbar på noen som helst måte. Familien har også en toleransegrense for hva den kan bære av ulike vanskeligheter og krisesituasjoner. I enkelte tilfeller vil slike vanskeligheter eller krisesituasjoner skape samhold i familien, og i andre tilfeller vil de virke splittende (Finsnes 1981).

Et annet problem som kan bli gjeldende for familierelasjonen i forhold til vanskelige situasjoner og kriser er når et medlem bryter samfunnsnormer. Skog (2006) hevder at tilhørigheten men får ved å utvikle sterke bånd til andre individer i de fleste tilfeller medfører at individet internaliserer samfunnets sosiale normer. Tilhørigheten til det nære sosiale nettverket, her familien, vil i de fleste tilfeller ha en positiv innvirkning på om individet begår kriminelle handlinger eller ikke. Skog sier (Skog 2006, s. 211):

”Det å føle slik tilhørighet til andre mennesker og ikke ville skuffe dem ved å handle avvikende, kan tøyle fristelsen til å begå ulovlige handlinger. Her står med andre ord emosjoner sentralt, blant annet skamfølelse ved normbrudd”.

Når et menneske begynner sin ruskarriere har det nok allerede brutt flere ulike normer. Både samfunnsnormer som sier at bruk av narkotiske stoffer er ulovlig og familiære normer som

handler om åpenhet og ærlighet. For mange familier jeg har vært i kontakt med er det den stadige påkjenningen av å oppleve disse normbruddene som til slutt ender med at familien velger å ta avstand til den rusavhengige.

For flere av medlemmene i fokusgruppen er det sistnevnte utfall som gjelder. Det ene fokusgruppemedlemmet sier det på følgende måte:

”Min familie hogde hånden av meg da jeg havnet på kjøret. Det er feil, synes jeg, jeg mener at når vi er i den situasjonen vi er i er det veldig viktig å få støtte av familien”.

Denne personen har et langt liv i rusmiljøet bak seg. Han har gjort mange behandlingsforsøk, men har alltid vendt tilbake til ruslivet. Dette oppleves på mange måter håpløst for ham, men også for familien. Det er for de fleste familier en ekstrem påkjenning å se et familiemedlem kjempe mot rusavhengigheten og de sterke negative kreftene som ligger i denne. For mange familier oppleves dette som en håpløs kamp som mange etter hvert gir opp.

Flere utsagn fra fokusgruppen sier også noe om deres opplevelse av at familien skammer seg over deres avvik. En mann i fokusgruppen forteller følgende i forbindelse med datteren sin:

”Eldste dattera mi giftet seg. Jeg fikk ikke komme i bryllupet. Jeg har ikke sett mannen enda. Jeg har flere døtre, men for hun ene, så er hun så fin på det at ikke vil ha med meg å gjøre. Mitt liv passer ikke inn i hennes”.

Utsagnet forteller noe om den rusavhengige far som har mistet kontakten med datteren på grunn av sin rusbruk. Det utsagnet ikke sier noe om er datterens opplevelse av å ha levd hele barndommen med en far som gjennom hele hennes oppvekst har hatt omfattende rusproblemer. Kanskje har hennes toleranse for farens problemer med tiden tatt slutt, og hun har valgt å skjerme seg og sin nyetablerte familie for de påkjenningene hun selv har opplevd.

Opplevelsen av skam knyttet til familiemedlemmers avvik understrekes også av flere i utvalget. En kvinnelig deltager sier:

”Da familien min fant ut hvordan det var, fordi jeg hadde holdt det skjult i mange år, støtte de meg rett ut”.

Dette utsagnet sier noe om både kvinnens skam knyttet til sitt eget rusproblem: hun hadde ikke fortalt familien om det før familien selv fant det ut. Kanskje ligger familiens skam til grunn for utstøtelsen av kvinnen, eller kanskje er det kvinnens manglende åpenhet overfor familien som ligger til grunn. Det er uansett tale om komplekse menneskelige mekanismer som ligger bak. Kvinnen har også mest sannsynlig latt være å fortelle familien om sine problemer fordi hun selv skammer seg over sitt avvik (Skog 2006).

Skammen knyttet til et familiemedlems rusavhengighet kan prege familier på ulike måter, og kan gi konsekvenser av ulik negativ art. Og skammen har ifølge Rosengren (2001) en tendens til å overføres fra generasjon til generasjon, og kan også spre seg fra en skamproblematikk til å gjelde flere.

Min erfaring fra ulikt pårønderarbeid, sier at få familier går uberørte forbi en sønns eller datters misbruk. Faren for at familien selv bygger seg opp gjeld for å betjene sitt barns misbruk er en kjent sak for mange, og flere foreldre opplever også å måtte sykemelde seg fra jobb på grunn av den store psykiske belastningen det er å ha et barn som ruser seg.

Skadeomfanget rundt en rusavhengige er altså stort, og berører mange, ikke bare den rusavhengige selv.

I flere tilfeller jeg kjenner til, også innen utvalget for denne undersøkelsen, har familien hatt nedsatt omsorgsfunksjon på grunn omfattende rusproblematikk i generasjoner, og har i flere tilfeller ikke hatt evnen til å ivareta det enkelte individ med positiv omsorg og tilhørighet. I enkelte tilfeller er nok foreldrenes egne problemer og holdninger i forhold til rus medvirkende til at deres barn i neste rekke begynner å ruse seg (Smith-Solbakken og Tunglund 1997).

I fokusgruppen var det en stor enighet om at familiens støtte er avgjørende for den rusavhengiges situasjon både som støtte i den vanskelige situasjonen og som nyttig hjelp til å komme seg ut av rusen. En i utvalget som ikke har kontakt med familien sin sa det slik:

”Jeg tror en hadde kommet lettere ut av det hvis de hadde støttet deg”.

En annen i utvalget som fremdeles har kontakt med deler av familien bekrefter:

”Hvis du ikke har familien bak deg, gjør det bare ting verre”.

Det er altså en enighet i gruppen om at kontakt med familien har stor betydning for hvordan man mestrer den vanskelige situasjonen de er i.

Familiens rolle ovenfor enkeltmennesket kan ikke institusjonaliseres. Det ligger i de fleste tilfeller for sterke følelser og bånd mellom familiemedlemmene til at det er mulig. Likevel ser en at familiens omsorgsområde stadig mer overtas av det offentlige. Giddens (1997) taler om utleiring av sosiale relasjoner som et trekk ved det moderne samfunn.

I møte med et samfunn som stadig moderniseres overtas en del av familiens funksjoner av det offentlige. For å overta disse ulike funksjonene har ekspertsystemene blitt dannet, og ansvaret for den enkelte, som tidligere har vært knyttet til familiens sfære, er blitt utleiret til en del av

det offentlige ansvar. Som en konsekvens av dette, kan man oppleve en slags ansvarspolarisering for omsorgen knyttet til det enkelte individ, delt mellom det offentlige og det nære, og konflikter i forhold til definisjonen av hvem som har ansvar for hva kan oppstå. Min erfaring i forhold til den rusavhengiges opplevelse, er at det ligger en grunnleggende mistillit til det offentlige.

Det er kun i sjeldne tilfeller jeg har opplevd å høre at en av mine arbeidstakere i Jobb1 eller i Gatemagasinet Asfalt har vært fornøyde med saksbehandlingen i tilknytning til sin sak eller måten en har blitt møtt på av sosialarbeideren. Henriksen og Sommerfeldt (2005, s.31) gjennomførte en undersøkelse angående fattigdom i Norge, og spurte en rusavhengig om hva han syntes om hjelpen han fikk av det offentlige. Svaret de fikk var:

”Hadde samfunnet løst alle disse problemene, hadde det vært mye arbeidsledighet blant de som med disse problemene og menneskene”.

Denne tanken om at det offentlige system sin hovedhensikt er å sysselsette sine ansatte blir delt av fokusgruppens medlemmer.

En av mennene i utvalget sa:

”Uten oss ville ikke sosialkontoret eller NAV hatt jobb”.

Bak disse utsagnene ligger det nok en stor skuffelse over det offentlige, som tross alt har tatt på seg ansvaret for disse menneskene, men ikke evner å endre situasjonen til det bedre.

Samtidig er skuffelsen tydelig i gruppen over at familiene til flere i utvalget har støtt dem ut når problemene har blitt for store.

En av kvinnene i utvalget hadde en sterk opplevelse i forhold til sin mor:

”Tidligere lå jeg på Heimly (hospits for rusavhengige i Stavanger) med diabetesen min, og da sa mora mi til ambulanspersonellet at: hun der har fått stoff i seg. Hun er ingenting å ha på”.

Slike kommentarer er vonde, og for denne kvinnen sitter den som fastlimt flere år etter hendelsen på hospiset. Denne kvinnen opplever stadige avvisninger og vonde kommentarer på grunn av sitt omfattende og synlige rusmisbruk, men det virker som om det er når avvisningen og de utstøtende kommentarene kommer fra de nære relasjonene det oppleves som verst.

Det er svært viktig å klargjøre nok en gang at utvalget for denne undersøkelsen er plukket ut av de aller tyngste rusavhengige i Stavanger, og at alle på intervjudtidspunktet levde i omfattende rus. Deres opplevelse av behandlingen fra det offentlige og fra familien kan også være preget av den håpløshet mange av dem opplever i øyeblikket. Mange mennesker som har kommet seg ut av rusen vil nok i ettertid takke både det offentlige for faglig og økonomisk støtte til nødvendig behandling, og mange vil nok også i etterkant se at familien har strukket seg i det uendelige for å hjelpe sitt familiemedlem som har problemer.

En velkjent del av metoden i forskjellige behandlingsretninger er også involvering av familien til den rusavhengige (Tjersland, Jansen og Engen 1998 og Furuholmen og Andresen 1998). Erfaringen fra disse behandlingsretningene bekrefter utsagnet til flere i fokusgruppen om at familiens støtte i mange tilfeller er viktig for å klare seg i rusen, og som hjelp til å komme seg ut av den (Furuholmen og Andresen 1998).

I det neste skal jeg se på utvalgets opplevelse av å være stigmatisert i forhold til sitt rusproblem. Som jeg har vist i teoridelen er det en kort avstand mellom stigmatiseringen av avvikeren og ekskluderingen av ham. De fleste av oss er bærere av ulike stigma, men noen stigma er tyngre å bære, og setter ofte dype spor i bæreren av stigmaet. Mitt ønske i den neste delen er ikke å fokusere på teorien om stigmatisering, men å prøve å skildre utvalgets opplevelse av å bli stigmatisert.

5.6: Stigmatisering

Under fokusgruppeintervjuet kom det frem en del utsagn som forteller noe om hvordan utvalget opplever at andre mennesker ser på dem. De fleste utsagnene forteller om at andre mennesker har et negativt syn på dem, og min forståelse av utvalget sier at ikke alle kjenner seg igjen i måten de blir sett på.

T. B. Sørensen (1994, s. 198) definerer stigmatisering på følgende måte:

”Stigmatiseringen er for det første en afsløring af en miskrediterende egenskab.

Stigmatisering indebærer for det andet en revurdering af den stigmatiserede person, der vil blive set i lyset af den stigmatiserende egenskab. Personen kan være 95 % normal. Alligevel er det de resterende 5 %, der præger vores oplevelse af hele hans person”.

Et par av utvalgets uttalelser under fokusgruppen ligger farlig nær Sørensen's definisjon av stigmatisering i forståelse:

Den ene i utvalget sa:

”Rusen er overskriften på livet vårt. Det er det de ser. Resten bare antar de”.

En annen hevder:

”De ser ikke mennesket i oss. De utelater alt ved oss. Alt annet enn rusen”.

Utvalget griper poenget med stigmatiseringen. Rusen blir i begge utsagnene forklart som en slags over-projektert negativ side ved dem, som gjør andre mennesker blinde for hele resten av mennesket. Stigmatiseringen trenger ikke være løgnaktig og basert på usannheter, men den fører til en ubalansert presentasjon og forståelse av et menneske eller en gruppe.

De fleste av deltagerne i utvalget lever med stigmatiseringen daglig. Mange blir fotfulgt av securitas-vakter dersom de beveger seg inn i et kjøpesenter, av redsel for at de skulle stjele i en av butikkene eller sette seg et skudd på toalettet. Flere av dem forteller at de opplever å bli stoppet på gata av politiet dersom de står flere sammen, på grunn av mistanken om stoffsalg. Tanken som gjerne kommer i andre rekke er at den rusavhengige på kjøpesenteret kanskje er ute i ærend for å kjøpe seg ei ny bukse eller nye sko, og at de rusavhengige som står flere sammen diskuterer gårsdagens fotballkamp på tv. Disse to eksemplene er ikke konkrete situasjoner, men kunne vært sannsynlige eksempler på stigmatiseringen den rusavhengige opplever til daglig.

En kvinnelig deltager i fokusgruppen kommer i motsetning til meg med en opplevelse fra virkeligheten. Hun møtte opp på Frelsesarmeens velferdstilbud en torsdag formiddag for å få seg litt mat. Torsdagene er åpne dager for kvinner i ulike vanskelige situasjoner, mens tirsdager og onsdager er åpne dager for rusavhengige. Hun forteller:

”Jeg var innom en torsdag der. Da sa de: - Du får ikke være her. Dere har deres dager! – De ser på deg som en annen person”!

I dette møtet ble hun møtt som rusavhengig. De ansatte på velferdstilbudet kjenner henne godt, og vet hvilke problemer hun sliter med. Men i denne situasjonen overså de det mest åpenbare med denne kvinnen, - nemlig at hun er en kvinne.

Det kan godt hende at de ansatte ved velferdstilbudet hadde gode grunner til å henvise henne til dagene for de rusavhengige. Kanskje så de henne som en vanskelig kombinasjon med de andre gjestene på torsdagen, for mange muslimske kvinner med barn benytter seg av tilbudet

da. Likevel opplever hun avvisningen som en bekreftelse på sitt dårlige selvbilde, og forlater stedet med en smertefull opplevelse som sitter som fastgrodd i hukommelsen.

Den samme kvinnen forteller om en annen opplevelse:

”Jeg var på postkontoret, fikk et anfall og datt rett om. Da var det hun bak disken sa: Ikke rør henne for hun er narkoman! Jeg skulle ikke få hjelp fordi jeg er narkoman? Hvordan kan de se at jeg er narkoman”?

Kvinnen det her er tale om er nok kjent av mange i Stavanger som narkoman. Hun tilbringer mye av sin tid ute i byens gater og har som arbeid å selge gatemagasinet Asphalt. Det kan altså godt være at kvinnen bak skranken på postkontoret kjente henne igjen. Likevel kan en som den rusavhengige kvinnen, stille spørsmål om hvorfor hun som er narkoman ikke skal ha like stor rett til hjelp som andre mennesker. Etikerer K.E.Løgstrup (1968) taler om de *spontane livsytringer* som ytringer som ligger forut for menneskets tolkninger og normdannelser. Det er de spontane livsytringene som ligger til grunn for det menneskelige, og som får mennesket til å handle menneskelig. I de spontane livsytringene skilles det ikke mellom fortjent og ufortjent, mellom kjønn og rase eller tilhørighet. Den spontane livsytring virker under forståelsen av at alle mennesker har samme verdi. Den ligger forut for den menneskelige fornuft og utenfor våre overveide valg.

Når mennesket argumenterer mot den spontane livsytring tar det samtidig valg som definerer mennesker inn i ulike kategorier og klasser. Ved disse valgene prioriteres noen mennesker framfor andre, og man er i konflikt med verdien om alle menneskers likeverd.

I det konkrete tilfellet som kvinnen i utvalget forteller om, ligger det en klar devaluering av den rusavhengige. Kanskje tenker dama bak skranken at den rusavhengige kan oppføre seg farlig dersom noen nærmer seg henne? Eller kanskje hun har en forforståelse av den narkomane som uren og syk, med en viss smittefare knyttet til seg.

I stor grad stemmer nok dette. Mange rusavhengige er bærere av Hepatitt A, B eller C. Hepatitt C er den hyppigste varianten hos rusavhengige, og samtidig den farligste (Fekjær 2004). Den utgjør ingen smittefare foruten gjennom blod og kroppsvæsker. Mange har også en forestilling om at Hiv er særlig utbredt blant rusavhengige, men undersøkelser viser at kun 1 % av de rusavhengige har denne sykdommen (Fekjær 2004). Hiv smitter heller ikke gjennom andre veier enn gjennom blod og kroppsvæsker..

Stigmane som sier noe om at mennesker er urene og smittsomme har altså ikke en forankring i virkeligheten. At man velger å la være å hjelpe en rusavhengig som faller om på grunn av at

hun er rusavhengig finner sine argumenter fra fordommer som ikke er en del av virkelighetsbildet rundt den rusavhengige.

En av fokusgruppens menn knytter sykdomsbildet inn i sin forståelse av hvordan omverdenen ser på seg:

”Er man misbruker, så ser de ned på deg, ser deg som en sykdom, føler jeg av og til”.

Den rusavhengige mannen i fokusgruppen opplever seg lavere stilt enn andre mennesker, han opplever også at andre ser ned på ham. I dette ligger det en forståelse av seg selv som mindre vellykket enn andre mennesker. Han føler seg redusert i andres forståelse av ham, fra å være et helt menneske til å bli et nedjustert og utestengt et (Goffman 1963).

Misbrukerstempelet blir på denne måten det synlige ved et menneske, det som reduserer det i andres øyne. Likevel er det på sin plass å spørre om et menneske i det hele tatt kan være noe annet enn et helt menneske.

Et par av utsagnene i fokusgruppen forteller om opplevelsen av å bli observert av andre på en nedlatende måte. En i fokusgruppen forteller:

”Folk som går forbi tenker: Hvem er det for noen? En ser liksom at de står og skuler på deg der du går”.

En annen forteller om sin opplevelse av å gå rundt å plukke søppel for Jobb1:

Hvem er det for noen, tenker de når vi går forbi og plukker søppel”.

Opplevelsene til disse deltagerne i fokusgruppen forteller om å bli sett på med en stillestående forakt. Kan hende denne forakten fra de som ser dem virkelig er forakt, men i mange tilfeller vil nok stigmatiseringen fra andre mennesker farge et menneskes syn på seg selv. Deler av stemplingsteorien handler om nettopp dette (Skog 2006). Et menneske vil i mange tilfeller se på seg selv som mangelfullt dersom mennesker omkring det har dette synet. Skog (2006) betegner dette som avviksfosterkende prosesser. Noe som videre kan føre et menneske enda lenger bort fra det som er normalt.

Skog (2006, s.137) skriver:

Stemplingsteori handler primært om hvorledes aktørenes selvbilde formes i samspillet med andre aktører og samfunnets formelle institusjoner (...) og forestillingen om at Ego påvirkes av andres oppfatninger og vurderinger av en selv”.

Kanskje er det dette som er virkeligheten bak de to siste utsagnene fra fokusgruppen. De opplever seg selv som avvikere, og legger dette til grunn for andres oppfattelse av seg, selv

om dette nødvendigvis ikke skulle være tilfellet. Det kan godt hende at de forbipasserende i utsagnene ovenfor ikke engang så den rusavhengige som plukket søppel for Jobb1. Kanskje hadde vedkommende helt andre tanker i hodet enn det den rusavhengige forestiller seg i denne situasjonen.

Uansett er de vonde opplevelsene som disse uttalelsene skildrer virkelige for den som er bærer av dem, og som lever livet sitt som stigmatisert og stemplet.

I neste del skal jeg kort se på noen få utsagn som skildrer kvinners opplevelse av stigmatisering og eksklusjon. Kvinnen har en vanskelig posisjon i rusmiljøet, og har i mange tilfeller en svakere posisjon enn menn i miljøet (Taksdal 1997).

5.7: Om å være kvinne

En mannlig fokusgruppedeltager sier om kvinnens vanskelige posisjon i rusmiljøet:

”Jeg tror det er verre for kvinnfolk enn for oss mannfolk å være i rusmiljøet”.

Dette bekreftes av Taksdal (1997, s. 87):

”Kvinnens rusmisbruk oppleves som en tendens mer fordømmelsesverdig enn menns, både av kvinnene selv og av omgivelsene”.

Mye tilsier nok dette. Kvinnen er fysisk svakere enn menn, og er i mange tilfeller avhengig av mannlige allierte for å ivareta trygghet i miljøet. Mange kvinner i rusmiljøet har nok også vonde opplevelser av overgrep og prostitusjon, som gir tunge psykiske byrder å bære (ibid).

Oppfattelser som kommer til uttrykk i fokusgruppen handler om kvinnen som offer, og kvinnen som prostituert. I denne sammenheng stilles det spørsmål om rusavhengige kvinners moral.

En kvinne sier om dette:

”Folk tror at vi (kvinner) har en lavere moral enn folk flest fordi vi er avhengige av stoff. De tror at hvis de tilbyr oss stoff, så skal du sprike med beina, sånn blir kvinnene i rusmiljøet sett på”.

Antagelsen om at prostitusjon nærmest er et attributt til kvinnelig rusmisbruk kommer klart frem her. Slike antagelser ligger langt borte fra sannheten. Min erfaring fra prostitusjonstiltaket Albertine ved Kirkens Bymisjon i Stavanger er at veldig få av kvinnene jeg har kontakt med gjennom Jobb1 og gatemagasinet Asfalt har blitt observert i situasjoner som skulle tilsi at de driver med prostitusjon. Likevel finnes det store mørketall på dette området som omhandler kjøp av stoff og trygghet med seksuelle tjenester som betaling. Disse hendelsene skjer ikke i det offentlige rom, men er en del av rusmiljøets lukkede sfære. Ting som tyder på dette er den omfattende -skyld og skamproblematikken som mange rusavhengige kvinner lever med både i og etterpå rusavhengigheten (Tjersland, Jansen og Engen 1998; Taksdal 1997).

En annen sier:

"Alle narkomane er prostituerte".

Hun henviser med dette korte utsagnet mest til hva hun antar omgivelsene tenker om henne og andre kvinnelige rusavhengige.

Prostitusjon og overgrep er tydelige sider som trekkes frem av fokusgruppen når de taler om kvinners opplevelse av stigmatisering og sosial eksklusjon. Og oppfattelsen av kvinnen som et lett offer kom frem i uttalelsene:

"Det er det med kvinnfolk. De er et lett offer"

En annen bekrefter:

"De er et lett offer, de kan du true, det svake kjønn".

På denne måten skildrer utvalget sider ved den kvinnelig rusavhengiges liv som særskilt vanskelig. Hun møter fordommer og farer både innad i miljøet og utenfor. Og det er vel kanskje slik som en mannlig fokusgruppedeltager hevdet om kvinnen:

"De er enda lavere enn oss når det gjelder ekskludering".

Min erfaring er at det siste utsagnet rommer mye sannhet. Mange kvinner i rusmiljøet kommer dårligere ut enn mannen. De er på mange måter avhengige av mannen for å finne trygghet i en vanskelig hverdag preget av vold og ustabilitet. Kvinnen i rusmiljøet er virkelig som et tidligere utsagn hevdet, det svake kjønn.

Jeg ser noen klare årsaker til at noen har større makt enn andre i rusmiljøet. Den ene årsaken er en voldelig historie preget av lange soninger. Smith-Solbakken og Tunglund (2005,s.126) deler denne erfaringen:

”Får man derimot en lang straff og gjerne tar på seg litt mer enn det en egentlig har gjort (soner for andre), får man ære og respekt i miljøet”.

En annen årsak er nære allianser med en person som den ovennevnte. Jeg ser til daglig mennesker i rusmiljøet i Stavanger som lever trygt under vingene til en person med lang volds og soningshistorie.

En tredje årsak til makt i miljøet er god tilgang på stoff, og utnyttelse av sine midler til å ”kjøpe” seg makt.

Kvinnen vil i det første eksempelet ikke få særlig mye makt uansett hvor lenge hun soner. Hennes makt i miljøet vil i de fleste tilfeller handle om hvilke forbindelser hun etablerer med menn som har makt, eventuelt den makten hun kan skaffe seg ved å lange stoff.

Min erfaring fra mitt arbeid i rusmiljøet i Stavanger er at de fleste kvinner i rusmiljøet lever i forhold til menn. Forholdene kan virke stabile i perioder, men under press eller ved at mannen mister status blir forholdene mer ustabile, og mange kvinner finner seg en ny partner.

Økonomien i parforholdene er også ofte et problem. To menneskers misbruk blir dyrt å betale for en husholdning, og i mange tilfeller tærer krangel om stoff og penger på parforholdet.

Kvinnen er etter min erfaring, og som utsagnene fra fokusgruppen hevder, den svakeste part i de fleste sammenhenger i rusmiljøet. Hun er lett å utnytte av andre. Prostitusjon hører til de ekstreme tilfellene, men jeg kjenner til flere tilfeller der kvinnen har solgt seksuelle tjenester for å tjene penger til stoff for seg selv og partneren.

En annen viktig observasjon jeg har gjort, er at flere av kvinnene jeg kjenner som oppgir at de har erfaring med prostitusjon og seksuelle overgrep i rusmiljøet ruser seg langt sterkere enn andre. Dette kan selvsagt være tilfeldig, men kanskje er den destruktive rusingen et signal om at kvinnene opplever eller har opplevd ting i rusmiljøet som er lettere å leve med som ruset.

Når Taksdal (1997) hevder at kvinners rusing oppleves som mer fordømmelsesverdig enn menns rusing kan grunnen ligge i en oppfattelse av at kvinnen som den svake part i rusmiljøet

lett lar seg utnytte eller bruke. Mange har nok en tanke om at rusavhengige kvinner har en enda lavere moral enn det menn har.

Kvinnelige rusavhengige deler mennenes stigma. De negative attributter som tillegges menn i rusmiljøet kan lett tillegges en kvinne også. Men i tillegg til disse har kvinnen, som diskutert ovenfor, en del stigma som hun eier alene.

En viktig utvikling i behandlingssystemene for mennesker med rusavhengighet, er at de har sett at kvinner trenger å bli behandlet også for en del av de mentale skadene en sitter igjen med etter et langt liv i misbruket (Furuholmen og Andresen 1998; Tjersland, Jansen, Engen 1998; Taksdal 1997).

Mange kvinner har i rusbehandlingen store behov for å bearbeide sin egen historie og justere sitt selvbylde (Tjersland, Jansen, Engen 1998), og mange trenger lang tid til å tilegne seg erfaringer og selvstendighet nok å mestre livet i det ordinære samfunn etter å ha levd i et mannsdominert samfunn som rusmiljøet er.

I den siste delen av diskusjonen skal jeg se på ulike utsagn fra fokusgruppen som omhandler deres tanker om hva som kunne blitt gjort for å inkludere dem i samfunnet på en bedre måte.

Jeg har brukt mye tid på å diskutere rusavhengighet og medfølgende problematikk opp mot begreper som sosial eksklusjon, stigmatisering, normalitet, avvik osv. Grunnen til at jeg har gjort dette, er at det er en tydelig årsaksrekke som strekker seg fra normbruddet helt frem til sosial eksklusjon. Hele årsaksrekken handler om individuelle opplevelser av ikke å strekke til, av å mislykkes, og av å bli satt utenfor samfunnet på grunn av at en ikke er slik som det forventes at en skal være.

Som avslutning på intervjuet spurte jeg gruppen om de kunne tenke seg forbedringer som kunne gjøres for at de skulle kunne inkluderes på en bedre måte i samfunnet.

5.8: Implikasjoner til inklusjon

I denne undersøkelsen har jeg gjort et forsøk på å skildre et utvalg menneskers opplevelse av sosial eksklusjon i Stavanger. Felles for gruppen er at de alle er rusavhengige, og at alle

opplever ekskluderende mekanismer i møte med samfunnet ellers. Funnene i intervjuet viser at mange rusavhengige opplever stemping og stigmatisering i møte med samfunnet. Flere har fortalt at de som rusavhengige blir fratatt mye av sin autonomi, og at det er en generell mistillit mellom dem og det offentlige. I situasjoner mellom den rusavhengige og sine nære relasjoner ser en også at kjærligheten i mange tilfeller også må gi tapt for de store negative kreftene som ligger i rusen. Noen forteller historier om å miste sine barn, andre forteller om foreldre og venner som ikke lenger klarer å forholde seg til deres måte å leve på lengre.

Når jeg i etterkant av fokusgruppen har arbeidet med systematiseringen av intervjuet og funnene, har det stadig sterkere slått meg hvilke omfattende menneskelige vanskeligheter og lidelser den rusavhengige lever med til daglig. Mange av disse er konkrete problem som viser seg som både fysiske og psykiske effekter av rusingen (Rosengren 2001; Skog, 2006), mens andre sider ved rusproblematikken viser seg igjen ved at mange rusavhengige opplever store sosiale problem og store vanskeligheter i kontakten med samfunnet.

Som en avslutning på denne undersøkelsen ønsker jeg derfor å se på en del utsagn fra fokusgruppen som kan være viktige pekepinner i retningen av en bedre måte å inkludere rusavhengige i samfunnet på. Det finnes (som jeg har vist) mange synspunkter fra ulike fagmiljøer om disse tingene, men en ting er sikkert, og det er den virkelige kompetansen på rusavhengiges opplevelse av sosial eksklusjon og de ulike sidene ved denne sitter ikke bak lesepultene i det akademiske miljø, ei heller bak talerstolen i de ulike politiske arenaer. Kompetansen på disse opplevelsene ligger hos eieren av dem. Disse menneskene vet ikke bare hvor skoen trykker, men de kan også fortelle en del om hvordan dette oppleves. Det har derfor vært viktig for meg å be utvalget for denne undersøkelsen om å diskutere hva som skal til for at deres hverdag skal bli bedre og hva som må gjøres for at rusavhengige skal oppleve en større inklusjon i samfunnet.

De første innspillene fra utvalget hadde klare hentydninger til det offentlige. Flere av deltagerne i utvalget har opplevelser med det offentlige som viser til manglende forståelse for misbruksproblematikken (Wallin Weihe 1999). En i utvalget hevdet dette som grunnleggende for forbedring av hans situasjon:

”De skulle begynt å forstå oss”!

En annen bekrefter dette:

”De skulle forstå oss og gi oss respekt”.

Både *forståelse* og *respekt* er viktige begreper innenfor empatien, og viser til en åpenhet ovenfor et annet menneske sitt liv og situasjon. I denne åpenheten ligger det ikke bare en anerkjennelse av den andre som individ, men også en anerkjennelse av individets plass i samfunnet (Wallin Weihe 2008).

I utvalget oppleves ikke alltid denne anerkjennelsen av alle. Jeg har flere ganger hørt av flere at de opplever behandlingen som lite human:

”De skulle se oss som mennesker, først og fremst”.

Dette utsagnet vitner om at den som kom med utsagnet ikke følte seg sett i den situasjonen han var i. Utsagnet sier også litt om den avstanden han opplever det er mellom seg selv og det offentlige. Han opplever ikke å bli behandlet slik han mener at et menneske burde bli behandlet.

De siste uttalelsene sier noe om den manglende empatiske innleving og kunnskap som oppfattes i møte med sosialarbeidere i det offentlige system. Empatien krever nærhet, forståelse og respekt. Det finnes mange definisjoner av empati, men en er for meg sentral for hvordan møtet mellom mennesker med ulike livssituasjoner skal være:

Empati er: *”en forestående innsikt som innebærer å plassere seg i den andres virkelighet uten å bli truet av den andres opplevelser”* (Wallin Weihe 2008, s.25).

I denne definisjonen ligger en dobbel utfordring. På den ene siden skal man våge å nærme seg et menneske, åpne seg for dets situasjon og respektere dets historie. Samtidig skal man ikke la seg true av menneskets opplevelse. Det er her tale om en slags *profesjons distanse*, som for mange kan oppleves som vanskelig. Hvor langt kan man ta et menneskes livssituasjon inn over seg uten at det skaper problemer for en selv?

Jeg tror at man som sosialarbeider heller skal åpne opp for en slags *profesjonell nærhet* som åpner for å la seg true av det andre menneskets opplevelse. Wallin Weihe (2008) henviser til sjelesorgens forståelse av empati som en tilegnelse av det andre menneskets opplevelse på en slik måte at en blir så berørt av det at en kjenner at det angår en selv. Det å jobbe med mennesker i ulike situasjoner er krevende, og kan i mange tilfeller være belastende. Likevel er det viktig å poengtere at hjelperen gjennom *den nære relasjonen* (Aadland 1998) lettere kommer i kontakt med den hjelpetregendes vanskelige situasjon, og får et sterkere personlig

ønske om å være den andre til hjelp. I de nære relasjonene ser en verdiene i det særskilte (Aadland 1998), og det moralske ansvar for den andre blir synlig.

En annen side ved de siste uttalelsene fra fokusgruppen er at de signaliserer et behov og ønske om avstigmatisering. Jeg har tidligere i denne undersøkelsen fokusert på utvalgets opplevelser av å være stigmatisert. Goffman (1963) taler om det stigmatiserte mennesket som redusert som menneske i andres tanker eller oppfatninger av det. I vårt tilfelle, som jeg har vist i den tidligere diskusjonen, fremstår ikke alltid den rusavhengige i første rekke som et menneske, men som narkoman. De siste uttalelsene ytrer et ønske om først og fremst å bli sett på som et menneske.

En annen faktor som i følge et medlem i fokusgruppen ville være av betydning for hvordan rusavhengige lettere ville bli inkludert i samfunnet var av informativ art. Utsagnet som følger legger ansvaret på mennesker som kjenner til rusmiljøet og har kunnskaper om det:

”Lederen i Bymisjonen kan komme ut med mer informasjon til samfunnet om oss og hvordan vi har det. Ikke bare han, men dere forstår... noen som kan gå ut og si at sånn og sånn er det. Ikke sku dem unna. Prøve å vise omverdenen at det bor fine ting i oss”.

Dette utsagnet sier på samme måte som de forutgående utsagn mye om et ønske om avstigmatisering. Dette ansvaret ligger på andre enn det stigmatiserte mennesket selv, for ethvert forsøk på å avstigmatisere seg selv vil være en bekreftelse på avviket. Goffmann (1963, s15) sier:

”Further, we may perceive his defensive response to his situation as a direct expression of his defect...”

Ansvaret for den rette informasjon om den rusavhengige ligger ikke hos den rusavhengige selv, men hos dem som kjenner gruppen, og som kan bidra til et mer nyansert bilde av menneskene som har rusavhengighet som livsproblem.

Utvalget poengterer også behovet for aktivitet som vesentlig for inklusjon i samfunnet.

Den ene kvinnen i utvalget, som har benyttet seg av Jobb1 og Asfalt som arbeid og inntektskilder sier:

”Vi trenger mer arbeid, flere tiltak. Da ville vi hatt flere alternativ. De ville sett annerledes på oss. – Det er altså ikke bare folk som sitter på ræva med sprøyta i armen... Det er jo folk som kan jobbe! Folk som vil jobbe og vil hjelpe”.

Utsagnet bekrefter Baumanns (2005, s. 6) tanke om arbeidets verdi for mennesket:

” Working is a value in its own right, a noble and ennobling activity. (...) To work is good, not to work is evil”

For Baumann er arbeid og deltagelse grunnleggende for alle menneskers innlemmelse i samfunnet, en innsikt som smertelig deles av utvalget for denne undersøkelsen.

Min erfaring som leder for to arbeidstiltak rettet mot rusavhengige i Stavanger tilsier at å innlemme mennesker som tradisjonelt har vært utestengt fra ordinært arbeid i meningsfylt arbeid er svært viktig. Arbeid handler ikke bare om lønn og fortjeneste, men om delaktighet og inkludering. I en undersøkelse om livsverdi en av våre hospiterende studenter gjorde med et utvalg av våre arbeidstakere i Jobb1 fikk vi høre litt om arbeidets betydning:

En kvinnelig arbeidstaker ble av studenten spurt om hvilke tanker hun hadde om seg selv, hvorpå hun svarte:

”Jeg er bare en dritt, nei, forresten, ikke på onsdager og fredager, for da er jeg på jobb”.

Litteratur

- Aadland, E. (1998). *Etikk for helse- og sosialarbeidarar*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Baumann, Z. (1997). *Moderniteten og Holocaust*. Oslo: Vidarforlaget A/S.
- Baumann, Z. (2005). *Work, consumerism and the new poor*. Berkshire: Open University Press.
- Becker, H. (1963). *Outsiders; Studies in the sociology of deviance*. New York: The Free Press.
- Byrne, D. (2005). *Social exclusion*. New York: Open University Press.
- Fekjær, O. (2004). *Rus; bruk, motiver, skader, behandling, forebygging, historikk*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Finset, A. (1981). *Familien og det sosiale nettverket*. Oslo: Cappelen forlag A/S.
- Furuholmen, D., & Andresen, A. (1998). *Fellesskapet som metode*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Giddens, A. (1997). *Modernitetens Konsekvenser*. Oslo: Pax Forlag A/S.
- Goffman, E. (1963). *Stigma*. London: Penguin Books.
- Henriksen, J., & Sommerfeldt, A. (2005). *Det umulige nåløyet- Fattigdom og rikdom i Norge i globalt perspektiv*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Hillestad, T. (2006). *Normalitet og avvik; forutsetninger for et objektivt patologisk avviksbegrep*. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Levin, I., & Trost, J. (2005). *Hverdagsliv og samhandling; Med et symbolsk interaksjonistisk perspektiv*. Bergen: Fagbokforlaget .
- Løgstrup, K. (1968). *Opgør med Kierkegaard*. København: Gyldendalske forlag, Nordisk Forlag A/S.
- Moe, S. (1994). *Sosiologi i hundre år; en veileder i sosiologisk teori*. Oslo: Universitetsforlaget A/S.
- Moncrieffe, J., & Eyben, R. (2007). *The power of labelling; how people are categorized and why it matters*. London: Earthscan.
- Morgan, D. (1998). *The focus group guide book*. London: Sage productions Ltd.
- O, T., Jansen, U., & Engen, G. (1998). *Våge å leve- en bok om alternative veier i behandling basert på erfaringene fra Tyrili*. Oslo: Tano Aschehoug.
- Omre, L., Schjelderup, L., & Østerhaug, R. (2006). *Fasetter av sosialt arbeide*. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag.
- Rawls, J. (2002). *Rettferdighet som rimelighet - en reformulering*. Oslo: Pax Forlag.
- Repstad, P. (1988). *Sosiologiske perspektiver på helse- og sosialinstitusjoner*. Tano A/S.

- Ritcie, J., & Lewis, J. (2003). *Qualitative Research Practise- a guide for social science students and researchers*. London: Sage Publications Ltd.
- Rosengren, O. (2001). *Förödande passioner*. Stockholm: Fri Förlag.
- Scott, G. (1999). *Kilden*. Gjøvik: De Norske Bokklubbene A/S.
- Sheppard, M. (2006). *Social Work and Social Exclusion*. Hampshire: Ashgate Publishing .
- Skog, O. (2006). *Skam og Skade*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Smith-Solbakken, M., & Tunglund, E. (1997). *Narkomiljøet; Økonomi, kultur og avhengighet*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Stephens, P., Leacch, A., Taggart, L., & Jones, H. (1998). *Think Sociology*. Cheltenham: Stanley Thornes Ltd.
- Sørensen, T. (1994). *Sociologien i Hverdagen*. Århus: Forlaget Gestus.
- Taket, Crisp, Nevill, Lamaro, Graham, & Barter-Godfrey. (2009). *Theorising Social Exclusion*. New York: Routledge.
- Taksdal, A. (1997). *Kvinnerettet rusbehandling?* Oslo: Rusmiddeldirektoratet.
- Thagaard, T. (2003). *Systematikk og innlevelse*. Bergen: Vigmostad og Bjørke.
- Underlid, K. (2009). *Sosial rettferd; fattigdom og rikdom i det moderne Noreg*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Wallin Weihe, H. (2008). *Empati og Etikk*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Wallin Weihe, H. (1999). *Rusmidler og språk; En oppslagsbok*. Oslo: Universitetsforlaget A/S.